

פולמוס ההתנדבות לגדוד העברי: חשבונם של 'נשאים'

א. מבוא

בשלהי מלחמת העולם הראשונה התנדבו צעירים ממגוון מגורים ביישוב הארץ-ישראלי לגדוד עברי במסגרת הצבא הבריטי. לגדוד זה קדמו כמה גדודים עבריים שהוקמו בימי המלחמה. תחילה נוסד 'גדוד נהגי הפרדות', בראשותו של יוסף טרומפלדור – חייליו נמנו עם המגורשים הארץ-ישראלים במצרים, והוא פעל בחזית גליפולי. בהמשך התארגנו שלושה גדודים נוספים מקרב יהודים בכריטיניה ובארצות-הברית, בהמרצתם של זאב ז'בוטינסקי ופנחס רוטנברג. המתנדבים הארץ-ישראלים סופחו לגדוד שהורכב בעיקרו מיהודי אמריקה, ומבחינה צבאית טהורה מילאו תפקיד חסר ערך. עם זאת המגויסים רכשו מושגי יסוד בסיסיים ביותר באשר לחיי צבא ולדרך תפקודו של חייל במערכה, והמושגים הללו הונחלו לימים לכוחות הביטחון היישוביים. המגויסים לגדודים העבריים הצטרפו לרכבות יהודים ששירתו בצבאות שונים משני צדי החזית בשנים 1914-1918.

שאלת הגיוס מרצון העמידה לראשונה על סדר יומם של חוגי הפועלים בארץ-ישראל את בעיית השימוש בכוח למען השגת יעדים מדיניים כנושא מרכזי. אפשרות הגיוס הציבה כל יחיד בפני דילמה חריפה, וחלק מהאישים אשר התחבטו בבעיה הנהיגו לימים את היישוב במאבקו לעצמאות. הייתה זו

המאמר מבוסס על פרק מתוך עבודת דוקטור, שכותרתה: 'המתניות בסוגיות ביטחוניות ומדיניות בהפעל הצעיר ובמפא"י בשנים 1905-1945'. העבודה נכתבה במסגרת ביה"ס למדעי היהדות ע"ש חיים רוזנברג באוניברסיטת תל-אביב, בהנחייתה של פרופ' אניטה שפירא.

חוויה ראשונית ובלתי אמצעית שחייבה לא רק נקיטת עמדה פוליטית אלא גם נכונות, תאורטית כפי שהתברר בדיעבד, להקרבת החיים עצמם. מרבית הפועלים תמכו בגיוס, בעוד מיעוט, שבלטו בו חברי מפלגת 'הפועל הצעיר', פסל אותו בתוקף.

במאמר זה אתמקד בגישתם של המתנגדים לגיוס לגדוד העברי בארץ-ישראל ובשרטוט החלופה שהציעו וטעמיה. בפרספקטיבה היסטורית נעוצה חשיבות פולמוס ההתנדבות בתסיסה הרעיונית והפוליטית שהתחוללה טרם הגיוס ובעקבותיו. הוויכוח הנוקב עתיד היה להותיר את רושמו שנים ארוכות על מערכותיהם הארגוניות, ההנהגתיות, האידאולוגיות והפוליטיות. עצמת המחלוקת וסערת הרגשות שעוררה משתקפים במינוח שנקט יעקב זסלבסקי (אורי) בתקופה את המתנדבים מקרב הפועלים, מינוח השאוב משעות משבר חמורות בהיסטוריה היהודית, ואשר נודע לו פן אקטואלי גם בימינו: 'אני אינני יכול לקרוא להם "חברים"'. יכול אני ללחוץ את ידם כאחים אבל לא כחברים [ההדגשות במקור]¹ – משמע בני אותו עם וקבוצה חברתית אבל לא שותפים לרעיון ולדרך.

צבי נדב (עומד), אליעזר קרול (יושב), שמואל הפטר

שוללי ההתנדבות כונו ב'רגון התקופה ה'נשואים' (או ה'שוללים'), לעומת ה'הולכים' (או ה'מחייבים') – מי שהצטרפו לגדוד. המונחים הללו היו בני חלוף. במקומם השתגרו בתנועת העבודה שני מונחים אחרים לצורך הבחנה בין גישות שונות לתפקיד הכוח בהגשמת הציונות: אקטיוויזם ומתינות. מוצאם של האקטיוויזם והמתינות כגישות נבדלות לתפקיד הכוח במעשה הציוני נעוץ בלבטים ובלהט היצרים שחולל הפולמוס על הגיוס לגדוד העברי בשנת 1918, אם כי ניצניהם בצבצו כבר בראשית ימיה של העלייה השנייה.²

במאמר שפרסם באוקטובר 1915 החל זאב ז'בוטינסקי לטפח את המונח אקטיוויזם כסיסמה המבטאת את מאמציו להנעת התנועה הציונית לצדד ב'מדינות ההסכמה' ובראשן בבריטניה, תוך שאיפה להקים בחסותה יחידות צבאיות יהודיות שישרתו בארץ-ישראל.³ אין עדות בת הזמן למועד היווצרות המושג אקטיוויזם בחוגי הפועלים בהקשר של שימוש בכוח לשם קידום השגתם של יעדי הציונות. ברבות השנים ניכסו להם צבי נדב ורחל ינאית-בן-צבי את המושג וטענו שהוא נוצר ביזמתם באספה השמינית של ארגון

1 פרוטוקול האספה הכללית של הפועלים הנשואים בארץ, י"א-י"ב בתמוז תרע"ח (21-22 ביוני 1918), א' שוחט וח' שורר (עורכים), פרקי הפועל הצעיר, י: במערכה המדינית, תל-אביב תרצ"ח, עמ' 96.
 2 ראו: מ' חזן, 'ראשית ה"מתינות" במפלגת הפועל-הצעיר בשנים 1905-1917', עיונים בתקומת ישראל, 12 (תשס"ב), עמ' 239-269.
 3 ז'בוטינסקי, אגרות: ספטמבר 1914 – נובמבר 1918, ב, בעריכת ד' קארפי, ירושלים תשנ"ה, עמ' 52, 90; י' יערי, זאב ז'בוטינסקי: חייו ופעולותיו, תל-אביב תרצ"א, עמ' 96-99.

'השומר' בתל-עדישים ב-29 באוגוסט 1916. משמעותו הייתה 'הגנה תמידית ופעולה ישירה', וביסודו הייתה מונחת התפיסה שהיהודים צריכים להגן על עצמם בכוח וכן להשתתף בכיבוש הארץ.⁴ בעת פולמוס ההתנדבות כבר היה המושג אקטיוויזם מטבע לשון שגור שציין את המצדדים בשימוש בכוח.⁵ הכינוי מתונים נוצר באותה עת כשם כולל למתנגדי הגיוס, ומקורו, כדרכם של כינויים רבים, דווקא בתווית שהדביקו להם מתנגדיהם. הגדרה זו מופיעה אצל אליהו גולומב, שכתב בקשר לתפנית אשר התחוללה ביחס הפועלים להתנדבות בעקבות נאום שנשא בפניהם ז'בוטינסקי באפריל 1918: 'רבים ממחנה המתונים [ההרגשה שלי] התכחשו להתנגדותם'.⁶

ז'בוטינסקי

בספרות ההיסטורית הענפה הדנה בתקופת חילופי שלטון המעצמות על ארץ-ישראל, חילופים שנתפסו בעיני בני הדור וגם במחקר כקו פרשת מים אשר הוליך ברבות השנים להגשמת החזון הציוני באמצעות ייסודה של מדינת ישראל, ממלא פולמוס ההתנדבות תפקיד נכבד. ספרות זו עוסקת בדרך כלל בהקשרים הארגוניים-המפלגתיים והאידיאולוגיים של העימות הפנים-יישובי בנושא הנדון.⁷ במישרין ובמשתמע מובלטת בה צדקת השקפתם ודרכם של המתנדבים. גישת השוללים מתוארת בספרות זו כניזונה בעיקרה מהתפיסה המתומצתת בביטוי 'שמירה על הקיים'.⁸ אין לכחד שתיאור דברים זה נאמן למציאות, אבל להערכתו אין להסתפק בו, שכן הוא מחמיץ את לוו הגישה המתונה. הצגת המתונים כבעלי גישה פסיווית במהותה, המסתפקת ב'יש', חוטאת בתיאור לקוי של המזג, של השקפת העולם ושל המעשים של אותם חוגים מקרב הפועלים שפסלו את ההתנדבות. בחיי המעשה לסוגיהם (התרבותיים, החינוכיים, ההתיישבותיים, הכלכליים והפוליטיים) דגלו המתונים בדרך אקטיווית שחתרה לחולל תמורה יסודית במציאות היהודית והיישובית לא פחות מאותם פועלים

4 צ' נרב, 'מוזכרונותי', קובץ 'השומר', תל-אביב תרצ"ז, עמ' 353-354; ר' ינאית, 'ימי מלחמת העולם הראשונה', 'בן-צבי', 'שוחט', מ' מגד ו' טברסקי (עורכים), ספר 'השומר': דברי חברים, תל-אביב תשי"ז, עמ' 177-178. עוד על המושג אקטיוויזם ומקורו ראו: א' שפירא, חרב היונה: הציונות והכוח 1881-1948, תל-אביב תשנ"ב, עמ' 132; י' גורני, 'בין אקטיוויזם היסטורי לאקטיוויזם עכשווי: על השקפתם ומעשיהם המדיניים של "פועלי ציון" ואנשי ניל"', 'ברטל (עורך), העלייה השנייה: מחקרים, ירושלים תשנ"ח, עמ' 419-434.

5 ראו למשל: פרוטוקול ועידת המתנדבים הראשונה בא"י, ג'-ד' באדר תרע"ח (15-16 בפברואר 1918), על הסף: קבץ לענייני החיים ולספרות, ירושלים תרע"ח, עמ' 94; פרוטוקול ישיבת הוועד המרכזי של 'הפועל הצעיר', כ"ג בניסן תרע"ח (5 באפריל 1918), שוחט ושוור (לעיל, הערה 1), עמ' 90-91.

6 א' גולומב אל ר' שרתוק, השוון-כסלו תרע"ט, א' גולומב, חביון עז, א, תל-אביב תשי"ד, עמ' 150.

7 ח"ה בן-ששון, 'הגדודים', ב"צ דינור (עורך), ספר תולדות ההגנה, א, חלק שני, תל-אביב תשי"ז, עמ' 498-510; י' עילם, הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה, תל-אביב תשל"ג, עמ' 172-177, 213-220, 225; י' גורני, אחדות-העבודה 1919-1930: היסודות הרעיוניים והשיטה המדינית, תל-אביב תשל"ג, עמ' 18-23; י' שפירא, הפועל הצעיר: הרעיון והמעשה, תל-אביב תשכ"ח, עמ' 217-225; שפירא (לעיל, הערה 4), עמ' 130-141.

8 ראו למשל: בן ששון (שם), עמ' 502; י' סלוצקי, מבוא לתולדות תנועת העבודה, תל-אביב תשל"ג, עמ' 262-263; ז' צחור, בדרך להנהגת היישוב: ההסתדרות בראשיתה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 32.

שצידדו בהתנדבות. האקטיוויות שביקשו להנחיל למחנה הפועלים, ליישוב כולו ולוועד הצירים (ובאמצעותו לתנועה הציונית) הייתה שונה מזו שלה קראו חסידי הגיוס. יוסף גורני כינה אותה אקטיוויזם חלוצי, לעומת האקטיוויזם המדיני של המתנדבים.⁹ על אף הקונוטציה הביטחונית שקיבל המונח אקטיוויזם בתולדות היישוב, אני מבקש במאמר זה להסיט את קווי המתאר של הדיון למישור אחר. אייחד מקום נרחב משניתן עד כה בחקר הפולמוס לחלופה שהציעו מתנגדי ההתנדבות ולפועלו של יוסף שפרינצק, מזכיר הוועד המרכזי של 'הפועל הצעיר', שבחלוף שלוש שנים הפך לנציגו הראשון של מחנה הפועלים בהנהלת ההסתדרות הציונית.

אבחן כאן את הפרשה מכמה היבטים: ראשית, אתאר ואנתח את גישתה של מפלגת 'הפועל הצעיר' לגיוס על רקע מדיניותם של ז'בוטינסקי וחיים וייצמן. שנית, אאיר זוויות שונות בהשקפתם של שני הוגי הדעות המרכזיים בחוגי הפועלים – אהרן דוד גורדון ויוסף חיים ברנר. שלישית, אבחן את ההשלכות המידיות וארוכות הטווח של פולמוס ההתנדבות על השימוש בכוח כמכשיר במאבק המדיני. עיון בהיבטים אלה הוא נדבך בכירור סוגיית נכונותם החוזרת של רבים בתנועת העבודה להזדקק גם לכוח ככלי לגיטימי במכלול האמצעים לקידום יעדי הציונות, למרות דבקותם העקרונית והמוצהרת בבכורת העבודה והיצירה.

ב. המחלוקת במחנה הפועלים

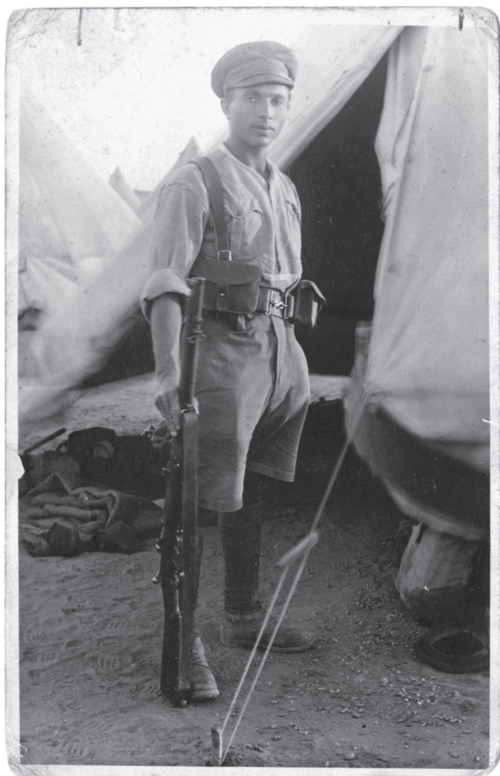
הבריטים כבשו את תל־אביב ב־19 במרץ 1917. כעבור חודש, בפגישה עם שני נציגי העדה העברית ביפו, דוד איזמוז'יק ואליעזר יפה, קרא הקולונל ברט, המפקד בשטח, לגייס לצבא את הצעירים. ראשי היישוב הגיבו בהיסוס, מחשש שיבולע ליהודים ששהו עדיין בתחומי השליטה התורכית ולנוכח מדיניות הנייטרליות שנקטה ההנהגה הציונית באירופה.¹⁰ הם התייחסו בספקנות גם לדרישה שהעלה שפרינצק, בשם 'הפועל הצעיר', לחדש את פעילות ארגון 'השומר' במושבות ולהכיר בו כמיליציה היהודית בארץ. התביעה הועלתה במפגש של בכירי היישוב ששהו בשטח הכיבוש הבריטי, בטרם נודע על הצעת הגיוס, והיא נתקלה בתגובה צוננת למדי. באותה תקופה נקלע 'השומר' למצוקה, משום שמרבית חבריו ומנהיגיו הוגלו לאנטוליה, הושמו בכלא דמשק או שהו בשטח ארץ־ישראל שהיה בשליטת התורכים. רק מעטים מאנשיו, בראשותה של ינאית, נמצאו בתחום הכיבוש הבריטי. בנסיבות אלה ההצעה לחדש את פעילות 'השומר' הייתה לא רלוונטית, ונראה כי שפרינצק, שמעולם לא אהר את הארגון, היה מודע לכך.¹¹

9 גורני (לעיל, הערה 7), עמ' 20–21.

10 'השיחה בין הגנרל ובין באי־כוח ועד העדה העברית ביפו', אצ"מ, 1/6313; שוחט ושורר (לעיל, הערה 1), עמ' 78–79; מ' בן־הלל הכהן, מלחמת העמים: יומן, ב, ירושלים תשמ"ה, עמ' 799–800; עילם (לעיל, הערה 7), עמ' 170–172.

11 המפגש התקיים ב־20 בדצמבר 1917. ראו: ש' רובינשטיין, ברקיע הציפיות: המדיניות הקרקעית של 'ועד הצירים' 1918, תל־אביב 1993, עמ' 83–84; הכהן (שם), עמ' 794–796. הכהן עמד ביומנו על ההוצאות הכספיות הכבדות של המושבות לשם מימון השמירה העברית, והוסיף בביטול: 'לשמירה העברית קרה מה שקרה לצבע בכיבוש, תרופה נגד האש. המציאו צבע, שאין האש שולטת בו, ואולם הוצאות הצבע גדולות כל כך, שאם אתה צובע בו את הבנין פעמים אחדות – אזי הבנין הולך וכלה מבלי כל שריפה'.

הוועד המרכזי של 'הפועל הצעיר' דן בהתנדבות במחצית השנייה של דצמבר 1917, לקראת כינוס האספה המכוננת. בתום שלוש ישיבות התקבלה הצעת שפרינצק לארגן את הצעירים במסגרת

אליהו גולומב במדי הגדוד העברי

דומה ל'מכבי', שתשלב פעילות ספורטיבית עם הכנה להקמת מיליציה, ושתצורף בעתיד לצבא האנגלי. לא במקרה הזכיר שפרינצק את אגודת 'מכבי'. שניים מראשי האגודה, אביעזר ילין ושרגא נפחא השתייכו ל'הפועל הצעיר', ורבים מחבריה הזדהו עם המפלגה. בכך ביקש למעשה שפרינצק לתעל את שאיפות ההתנדבות לאפיק ארגוני שבו תהיה ל'הפועל הצעיר' השפעה, כך שהמפלגה תוכל לכוון את השאיפות הללו בהתאם לתפיסותיה בנושא.¹² הוא העריך שייתכן כי בבוא הרגע יתגייסו יהודים לצבא הבריטי וייכנסו, כלשונו, 'לנחשול הגדול'. בישיבה קודמת אמר שפרינצק: 'אם אנו צריכים לעשות איזה דבר בשביל כיבוש הארץ – צריכים אנו לעשותו לפי כבוד עמנו: בדמנו צריכים אנו להשתתף'.¹³ כלומר אופציית ההתנדבות לא נפסלה בשלב המקדמי של גיבוש הדעות, אפילו לא בידי שניים ממובילי שולליה בהמשך – שפרינצק ואליעזר יפה.

סוגיית ההתנדבות נדונה במלוא היקפה באספה המכוננת הראשונה, שהתכנסה ב־2–3 בינואר 1918. שפרינצק השווה בכינוס את תנועת ההתנדבות ל'תנועת יוסף לישנסקי' (קרי ניל"י).¹⁴ הוא ציין כי 'למרות תעמולתו של הנלהב ז'בוטינסקי', התגייסו יהודים מעטים יחסית לגדוד באירופה, והציב שני תנאים

למימוש ההתנדבות: אם יתברר כי בדרך אחרת אי אפשר "לכבוש" אלא על ידי דם, ו'כאשר תבוא פקודה מאת הפרופסור וייצמן, או מאחד המנהיגים, אז נלך כולנו'. גולומב, שתמך בהתנדבות, טען לעומתו כי 'אחד העם מתנגד לרכולוציה, אולם גם רכולוציה היא אחת השלבים של האבולוציה'. לשפרינצק, שגרס כי הגדוד יהיה רק מצבת זיכרון לכמה מאות צעירים, השיב גולומב שתהיה זו 'מצבה יפה ונשגבה'. הוא סבר כי העם ידע להעריך כראוי את גודל האידאה ואת ערך המומנט ההיסטורי של מפעל זה, שייהפך לגורם פסיכולוגי-לאומי בדרך אל התחייה.¹⁵ בדברי גולומב ניתן ביטוי לתחושה עזה שרווחה בקרב חסידי הגיוס, שהרגישו כי אי אפשר לשבת בחיבוק ידיים בשעה

12 פרוטוקול הוועד המרכזי של 'הפועל הצעיר', ז', ח' וי"ב בטבת תרע"ח (22, 23 ו-27 בדצמבר 1917), שוחט ושורר (לעיל, הערה 1), עמ' 78–83; 'מכתבים אל החברים: המכתב הראשון', כ"ט בשבט תרע"ח (11 בפברואר 1918), אה"ע, IV-402; אגרות ב' כצנלסון, ב: תרע"ה-תרע"ח (1915–1918), בעריכת י' שרת, תל-אביב תשל"ד, עמ' 418–419; א' זמרי, החינוך הגופני והספורט בארץ-ישראל עד מלחמת העולם הראשונה, נתניה תשכ"ט, עמ' 77–79, 92.

13 פרוטוקול הוועד המרכזי של 'הפועל הצעיר', ז' וי"ב בטבת תרע"ח (שם), עמ' 79, 82.

14 גולומב (לעיל, הערה 6), עמ' 146; דינור (לעיל, הערה 7), עמ' 499.

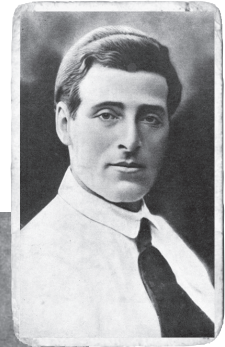
15 פרוטוקול האספה המכוננת הראשונה, י"ח-י"ט בטבת תרע"ח (3–2 בינואר 1918), אצ"מ, J1/6313.

שאחרים (כלומר חיילים בריטים) מקיזים את דמם למען כיבוש ארץ-ישראל. ומכאן שההתנדבות היא המעשה הפשוט, המתבקש והמובן מאליו, שנכון לעשותו.

הוויכוח שהתקיים בכינוס זה היה העימות הפוליטי הראשון בתולדות המחלוקת בין מתונים לאקטיוויסטים בתנועת העבודה. זו מול זו הוצבו שתי חלופות שייצגו הלכי רוח שונים בשאלת דרכי הגשמת הציונות. מגמות סותרות באשר לאופני שילובו של גורם הכוח במערכה המדינית הועמדו לכירור ולהכרעה בקרב נציגי הציבור הרחב, ובכלל זה בקרב ציבור הפועלים.

מעבר לטענות המקוטבות בנושא עצמו, נחשף במהלך הדיון אחד מזרמי המעמקים שעתידי היה ללוות – באורח סמוי לרוב – את ההתנגשויות בעניין השימוש בכוח: קשירת התמיכה בגישות המנוגדות למידת חוסן אופיים של בעלי העמדות השונות. יצחק וילקנסקי (אלעזר-וולקני) כפר בהשוואה שערך הסופר שמחה אלתר

גוטמן (ש' בן-ציון), שתמך בדעה האקטיוויסטית, השוואה שעלה ממנה כי 'מצד אחד עומדים גיבורים "גיבורי ישראל" מוכנים ומזומנים ללכת ו"לגאול"; ומצד השני עומדים מוגי לב "שפנים"'.¹⁶ ההבחנה בין אמיצים לבין פחדנים, שמקורה עוד בראשית ימיו של 'השומר', וששורשיה נעוצים ב'אגדה על פחדנות-היהודים'¹⁷ מקדמת דנא, נגלתה שוב ושוב בעתות משבר, פעמים במרומו ופעמים במוצהר. חותם פתמה ניכר בימי הוויכוח בנוגע להגנה על תל-חי (מרס 1920),

יוסף טרומפלדור (למעלה), יוסף אהרנוביץ ואליעזר יפה (משמאל)

בפולמוס על החבלה באניית הגירוש 'פטריה' (נובמבר 1940 – ינואר 1941), במחלוקת על פעילות 'תנועת המרי העברי' ובעת ההכרעה על הקמת המדינה. השימוש בה נועד להטיל דופי בנאמנותם הלאומית של המתונים וממילא לערער את בסיס הלגיטימיות של טענותיהם.

שפרינצק היה הדמות המזוהה ביותר מבחינה פוליטית עם ההתנגדות להתנדבות, הן בימי הפולמוס והן ברבות השנים. במהלך שמונה שנות כהונתו כמזכיר מפלגת 'הפועל הצעיר' עד אותה עת, ביסס לעצמו בהדרגה מעמד כבעל יכולת לקיים את המסגרת המפלגתית ולנהלה כהלכה. ב'הפועל הצעיר' מקובל היה שההשפעה במפלגה נובעת מכוח ההקרבה האישית והמופת שבדרך החיים. למרות מסורת ערכית זו,¹⁸ בתקופת פולמוס ההתנדבות שרר מצב שונה, מכמה סיבות. ראשית, השאור שבעיסה של 'הפועל הצעיר' היו החלוצים ביישובי הגליל, שנמצאו מנותקים כמעט לחלוטין מזירת ההתרחשויות

16 ש.ם.

17 בהכשתה של אגדה זו ראה טרומפלדור את אחד ממפעליו העיקריים של 'גדוד נהגי הפרדות'. ראו: רישום ביומן ב' 27 במאי 1915, מחיי יוסף טרומפלדור: קובץ רשימות וקטעי מכתבים, בעריכת מ' פוזנסקי, תל-אביב תש"ה, עמ' 145.

18 צחור (לעיל, הערה 8), עמ' 37.

ביהודה. שנית, המנהיגים העירוניים המרכזיים לצד שפרינצק (שמכוח הוותק בארץ וההערכה האישית כלפיהם היו בעלי עצמה רבה משלו) – יוסף אהרנוביץ ונחום טברסקי – הוגלו מן הארץ. שלישית, יפה, שהיה הרמות החשובה ביותר במפלגת 'הפועל הצעיר' ביהודה, פסח על שתי הסעיפים חלק ניכר מחודשי הפולמוס: בהופעותיו הפומביות שלל את ההתנדבות, אך מעיון בריוני הוועד המרכזי של 'הפועל הצעיר' ובימונו האישי עולה כי כדרכם של אישים בעלי כושר הגותי, הערים וקשובים למצוקות ולמאויי הדור, הוא היסס עד לרגע האחרון ממש אם להתגייס אם לאו.¹⁹ לעומת זאת שפרינצק הוביל ב'הפועל הצעיר' את המהלכים הפוליטיים שנועדו לשמר במידת האפשר את כוחה של המפלגה אבל תוך הבעה חריפה ועקבית של הסתייגות תקיפה מההתנדבות. בפועל הוא ביצר וקיבע בחודשי הפולמוס את מעמדו כגורם פוליטי מנהיג במפלגה וכמוביל של זרם בעל השקפה רעיונית-פוליטית השוללת שימוש בכוח אלים, מעמד שהשכיל לטפח ולשמר מכאן ואילך במפלגתו ובהמשך במפא"י, עד קום המדינה.²⁰ אין פלא אם כן ששפרינצק הוא שניסח פומבית באופן הנחרץ ביותר את הטעמים לשלילת ההתנדבות ב'הפועל הצעיר', בסדרת תהיות המנוסחות כשאלות שמילת המפתח בהן היא 'הנוכל?':

הנוכל להעמיד במרכז התנועה של כחות וזרמים מתפרצים, את התביעה היסודית שלנו – תחית העם והתחדשותו בעבודה, ביצירה עצמית? הנוכל לקבוע את היסוד להתפתחות הדרגתית של הרסציפלינה המוסרית-הלאומית, הרסציפלינה החברתית החדשה שלנו? הנדע לרכז את כל הכחות החדשים האלה מסביב לתביעה הזאת ולעשותם כחות מסייעים לצרכנו העקרי הזה? הנוכל לא להתבלבל, לא ללכת שבי אחרי אילוזה זמנית, לא לבקש כח זמני ורעשני, כי אם לעסוק בגדול וטפוח הכח הנצחי, היסוד לקיום בריא ולכשרון של הגנה עצמית, טבעית? הנוכל להמשיך לחיות בהכרה, כי לא בבת אחת, כי לא ברגע אחד ולא בדרך של קציצת איזה קשר גורדי לבד, תרפא ותשנתה חולשתנו הגלותית-המדינית; וכי בשעת המהומה הגדולה של מעשים עלינו לא להזניח אף לרגע אחד, את הגדול האטי של האדם-היהודי החדש?²¹

מסדרת השאלות שהציג שפרינצק מתברר כי שלילת ההתנדבות ב'הפועל הצעיר' הושתתה בעיקרה על השאיפה לטפח את דרך העבודה כמכשיר היחיד לבניין הארץ וכאמצעי למהפכה באורחות חייו ובהתנהגותו של הפרט. נוספו על כך חששות מפני הטיית הפועלים מהנתיב הארוך של עבודה חקלאית, התובע עיקשות והתמדה, לטובת מה שנתפרש כהתלהבות ממקסמי שווא מקצרי דרך, תוך המעטת ערכה של היצירה העצמית. לנימוק מרכזי זה הצטרפו שלל נימוקים נוספים: שיקולים מדיניים – נייטרליות וחוסר בהירות לגבי מצב היהודים בגליל; השקפות מוסריות – פציפיזם עקרוני והתנגדות לשפיכת דם כמרכיב מהותי בתחייה לאומית; טעמים מפלגתיים – ככל שהתחמם הוויכוח הצטיירה ההתנגדות להתנדבות כקוד זיהוי המתייג ומאפיין את חסידי 'הפועל הצעיר' וכמכשיר לפסילת בעלי דעות אחרות, בעת הפולמוס ובמרוצת השנה לאחריו, כשהסתמנו תמורות במערך

19 כתבי אלעזר יפה, ב, תל-אביב תש"ז, עמ' 142, 151-154; כצנלסון (לעיל, הערה 12), עמ' 418.
 20 הגיוס לגדוד היה נקודת הזינוק של בן-גוריון וכצנלסון לעמדת מנהיגות במחנה הפועלים, וברומה לכך היה הפולמוס בשאלת הגיוס מקפצה עבור שפרינצק, אם כי מהצד האחר של המתרס. ראו: ז' צחור, החזון והחשבון: בן-גוריון בין אידאולוגיה לפוליטיקה, תל-אביב 1994, עמ' 25-26.

21 'י' ש'ק [שפרינצק], 'הנוכל?', הארץ והעבודה, ניסן תרע"ח, עמ' 5.

המפלגתי בקרבם; טענות מתחום הטקטיקה הפוליטית – רתיעה מדפוס חשיבה הרפתקני והעדפת זהירות והדרגתיות בייזום מהלכים פוליטיים. לימים דימה שפרינצק את עמדת 'הפועל הצעיר' בימי כיבוש הארץ, למול אלה שלטענתו הלכו שבי אחר ברק התקופה וזוהרה, למשאלתו של 'בונצ'י שתוקאי', גיבורו של הסופר י"ל פרץ, שידע לדרוש רק לחמנייה בחמאה.²²

מועצת 'הפועל הצעיר' שהתכנסה ב-12-15 בינואר 1918 אסרה על פעילות למען ההתנדבות, ומהחלטה השתמע כי הפעילים למען גיוס יורחקו מהמפלגה.²³ הדובר המרכזי בזכות ההתנדבות באותו כינוס היה דוד סברדלוב, שנמנה עם בכירי המפלגה. הוא טען שבהתמודדות על השגת תמיכתו של השלטון הבריטי, תתפקד 'שפיכת דם' יהודי כגורם מפצה ומאזן לרוב הערבי בארץ.²⁴ בעקבות ההחלטה פרש סברדלוב מ'הפועל הצעיר' לזמן קצר. לוי שקולניק (אשכול), שהחזיק בדעה דומה, ושהשתייך לשורת המנהיגות השנייה, בחר להוסיף לפעול מבפנים בשלב זה, במסגרת היערכות המפלגה לחיפוש אתרי התיישבות ועבודה חדשים. הוועד המרכזי של 'הפועל הצעיר' שב ודן בנושא בפברואר. המגמה השלטת בדיון הייתה שעל הפועלים למהר ולהיאחז בנקודות רבות ברחבי הארץ כדי להבליט את הנוכחות היהודית באזוריה השונים. הדעה הרווחת בישיבה הייתה שפעולה זו צריכה להיות בבחינת 'אקטיביזם יישובי', כהגדרת אחד המשתתפים, אך שקולניק טען כי אל לה להצטייר כ'תחרות עם האקטיביזמוס'.²⁵ משמע המחלוקת על סדרי העדיפויות – עבודה או גיוס – הוסיפה לטלטל את המפלגה.

כחודש לאחר הטלת איסור ההתנדבות פורסם הראשון בסדרת המכתבים אל החברים'. ארבעת המכתבים חוברו בידי שפרינצק בשנים 1918-1919, וקהל היעד שלהם היה ציבור חברי 'הפועל הצעיר' ואוהדי המפלגה. הם עסקו במגוון נושאים, החל במידע על פעילות המפלגה, המשך בתיאור המדווים החברתיים שפקדו את היישוב וההכרח לחדש את העבודה החקלאית, וכלה בעמדות המפלגה בנושא ההתנדבות ושאיפתה לחידוש המגע עם 'צעירי ציון' באירופה.²⁶ יוסף שפירא פירש כי המכתבים נועדו להדק את הקשרים בין המפלגה לחבריה, אך הסברו מכסה יותר משהוא מבהיר.²⁷ מטרתו הקונקרטי של המכתב הראשון הייתה העברת מסר חד בדבר גישת המפלגה בנוגע לגדוד. הצורך בפרסומו העיד על משבר פנימי, שנבע מהקושי בכפיית עמדת המפלגה. מגמת ההתנדבות בחוגי הפועלים הלכה וגברה. היא זכתה לתנופה בעקבות ועידת המתנדבים שהתקיימה ביפו ב-15-16 בפברואר. פעילות חברי 'הפועל הצעיר' כגון יפה ונתן חפשי נגד ההתנדבות העלתה חרס. יצחק לופבן, שבאחת האספות כינה את ההתנדבות 'פרוסטיטוציה', כמעט הוכה.²⁸ בה בעת מנהיגות מפלגת

22 פרטוקול ועידת 'הפועל הצעיר' בנהלל, ט'-י"ד בתמוז תרפ"ג (23-28 ביוני 1923), תל-אביב אב תרפ"ג.
 23 פרטוקול מועצת 'הפועל הצעיר', כ"ח בטבת – ב' בשבט תרע"ח (12-15 בינואר 1918), שוחט ושורר (לעיל, הערה 1), עמ' 83-91; גולומב (לעיל, הערה 6), עמ' 150; ב, עמ' 424.
 24 פרטוקול (שם), עמ' 84-85.
 25 פרטוקול הוועד המרכזי של 'הפועל הצעיר', ל' בשבט תרע"ח (12 בפברואר 1918), אה"ע, IV-402-1-5; י' שפרינצק, אגרות, א, בעריכת י' שפירא, תל-אביב תשכ"ה, עמ' 67; שפירא (לעיל, הערה 7), עמ' 174.
 26 'מכתבים אל החברים', 11 בפברואר, 4 במרס, 4 ביוני, ספטמבר 1918, אה"ע, IV-402.
 27 שפירא (לעיל, הערה 7), עמ' 172. ראו גם: הכהן (לעיל, הערה 10), עמ' 821, הערה 1.
 28 עדות נ' חפשי, 4/6/1974, המדור לתיעוד בעל-פה, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים; יפה (לעיל, הערה 19), עמ' 142.

'פועלי ציון', בראשותו של דוד בלומנפלד (בלוך), שמלכתחילה הסתייגה מההתנדבות, נאלצה לשנות את עמדתה בעקבות הצטרפות רבים מחברי המפלגה לשורות התומכים בהתנדבות, ובהדרגה הפכה למזוהה עם מגמת ההתנדבות.²⁹

מועצת 'הפועל הצעיר' שהתכנסה ב-17 במרס אשררה את החלטת המועצה מאמצע ינואר בדבר הרחקת 'חברים שחטאו נגד המשמעת המפלגתית בהתנדבם לגדוד'.³⁰ בכינוס כללי של חברי המפלגה שהתקיים בשלהי מרס התברר כי המחלוקת בקרבם מעמיקה והולכת. סברדלוב הציע להטיל חובת גיוס על כל חברי 'הפועל הצעיר', וכנגדו תבע חפשי להוציא מהמפלגה כל חבר שיתגייס.³¹ שתי ההצעות לא זכו לרוב, אך העידו עד כמה נחלקו הדעות. יפה גיבש בהדרגה השקפה עקרונית מקפת נגד ההתנדבות. הוא הבהיר כי למרות הסתייגותם מההתנדבות, מפעמת הרוח המהפכנית גם בקרב השוללים: 'בלבנו אש קדושה, אש המרד בוערת. מרד בחיי גלותנו'. אך פירושה המעשי של 'אש המרד' בעיניהם הוא התרכזות בדרך העבודה. בדרך זו אין קסם – ראשי גיבוריה לא יוכתרו בזרי כבוד, ומצבות זיכרון לא יוצגו על קברי חלליה, הבהיר. זהו גורלם של הבורחים במלחמה בטבע ובאדמה, מלחמה שמתנהלת מטבעה 'לאט, בשקט ובקצב, כקצב נשימתה של האדמה. וקשה היא מלחמה זו מכל המלחמות. כי קנאות, אורך-רוח, התאפקות וקצב הם כלי זינה היחידים'. במרי שיחו במועצת המפלגה חירף יפה את הנשים, שהיו כ-150 מתוך כ-450 הנרשמים להצטרף לצבא הבריטי: 'אם "החברים" משתכרים מיי"ש" ההצטרפות [...] תשתכרנה "החברות" למצער מן הריח של היי"ש הנודף מסביב [...] ואמנם רובן של החברות תמימות הן בכל הענין הזה; אולם המנהיגות שלהן מה אתן? יפה סיים את דבריו בקביעה שהפכה על פיה את סיסמת 'השומר': 'אכן, בדם ואש נפלה יהודה, אך רק באת ובמחרשה תקום'. אולם למגינת לכו הוא נוכח שהדעות כבר נחרצו, ושנאומו נפל על אוזניים ערלות. 'אולי נולדתי לפני דורי', סיכם לעצמו בעצב.³²

ג. בסבך התמרון בין ז'בוטינסקי לבין וייצמן

מתנגדי הגיוס לא הסתפקו בשלילת מהלך זה ובדיבורים כלליים על חיוניות 'שמירת הקיים'. בדומה לחסידיו ההתנדבות הם הכירו כי תקופה היסטורית חדשה עומדת בפתח, או בשפת הדימויים, שאת 'הדיליז'נס הארצישראלי הטפסי' מחליף כעת 'אוטומוביל'. בחוגי הפועלים התגבשו 'שני זרמים שאינם נפגשים כמעט בדרכם', כתב גולומב. בעוד מצדדי הגיוס עמלים לשכנע בצדקת דרכם, 'מחנה

29 ז' צחור, 'הוויכוח במפלגות הפועלים הארצישראליות על הגיוס ל"גדוד העברי"', קתדרה, 3 (אדר תשל"ז), עמ' 31-33, 37.

30 החלטות מועצת 'הפועל הצעיר', ד' בניסן תרע"ח (17 במרס 1918), אה"ע, IV-402-1-5. תאריך המועצה הנזכר אצל צחור (שם), שגוי.

31 יפה (לעיל, הערה 19), עמ' 143; חפשי אל י' שפירא, ר' בתמוז תשכ"ז, הארכיון הפרטי של נתן חפשי.

32 יפה (שם), עמ' 143-151; גולומב (לעיל, הערה 6), עמ' 146. בולטות סיסמת 'השומר' בימי ההתנדבות ניכרת באנקדוטה על ברוך גורלסקי, מראשי התאחדות התעשייה, שרגז על סיסמתם התלויה במשרדי ההרשמה, 'הלך ושאל בקול רם בחוצות: "דם ואש" – למה? למה? (כי האמין בתומתו שכבר בא גואל לציון), והוא לא נזהר ונתקל בעמוד הטלפון שברחוב הרצל (בתל-אביב) וראשו התחיל זב דם – ויהי הרבר לאות ולמופת' (ד' תדרה, בשירות המולדת [1912-1960], תל-אביב 1961, עמ' 47).

המתנגדים, כלשונו, 'קיוה לאפשרות של פעולות חדשות'.³³ מתנגדי הגיוס חתרו להציג חלופה ראלית עבור צעירי היישוב, וזאת על רקע בואם ארצה של שני המנהיגים העולים בזירה הציונית: ז'בוטינסקי וחיים וייצמן. עוד לפני הגיעם טרח יפה להזהיר בכינוס מועצת 'הפועל הצעיר' במרס מפני היסחפות 'אחרי המשפח מרעיונות ז' [ז'בוטינסקי] המקנה זכויות על האדמה לא לעובדיה אלא לשופכי דם אדם עליה'.³⁴

הגרסה הרווחת בספרות ההיסטורית היא שז'בוטינסקי בנאום רטורי מלהיב ורווי פתוס שנשא בפני אספת פועלים ברחובות ב-4 באפריל 1918,³⁵ הכריע את הכף בוויכוח שרחש בחוגי הפועלים בסוגיית ההתנדבות.³⁶ באותה אספה הכריז ז'בוטינסקי בפני הפועלים: 'אתם הראיתם לעולם כי הנכם יכולים לעמוד על יד המחרשה. הראתם! אבל תבינו כי המניפסטציה הזאת והמניפסטציה של הגדוד – האחרונה קודמת [...] אין גם תינוק בעולם שלא יגיד כי הגדוד קודם וכל שאר הדברים עומדים במדרגה שניה'. ז'בוטינסקי הביא כתנא מסייע את הרצל, שלדבריו כתב כי הוא פוחד שאם יחלו בארץ-ישראל בעבודה פעוטה וכל אחד ירכוש לו את אחוזתו הקטנה, ה'אובסטנובקה', הרי כשיבוא הרגע וכל העם יצטרך לצאת להילחם, הללו ימצאו פטורים.³⁷ המסר שביקש ז'בוטינסקי להנחיל לשומעיו היה כי בכירה בין המחרשה לכוח יש להעדיף עתה את הכוח. מרבית הפועלים הזדהו עם גישתו וקיבלוה, חלקם אמנם לאחר ייסורי נפש.

למרות התיאור הדרמטי על אודות השפעת נאומו של ז'בוטינסקי על ציבור הפועלים, הדיוק ההיסטורי מחייב לראות את התגבשות נטייתם להתנדבות כתהליך הדרגתי. רגע השיא בתהליך זה היה אמנם הופעתו של ז'בוטינסקי, אך קדמה לכך הכשרת לבבות ויצירת אווירה שהקלה את קליטת רעיונותיו. הפועלים הרבים שנקבצו לאספה ברחובות הונעו להגיע אליה מכוח מהלכים קודמים. מי או מה היה הזרו לתהליך זה? יפה רשם ביומנו ב-20 במרס, לפני שהגיע ז'בוטינסקי ארצה ושבויעים לפני נאומו ברחובות, כי בנהייה לעבר התנדבות מכרעת פעילותם של 'החבר X' (כך!) וחבריו. הוא ציין כי הם מהווים מעין מפלגת ביניים בין 'הפועל הצעיר' ל'פועלי ציון' ושואפים להקמת מפלגה חדשה על חורבות השתיים. לדבריו אלו אנשים מבוגרים, שהתנגדו להתנדבות, 'שאינם עוד לא במצב של מבוכה ולא במצב של תהיה', ולמרות זאת שינו לפתע את עמדתם בסוגיה.³⁸ נראה ש'החבר X'

33 גולומב (שם), עמ' 150; לדימוי הדיליז'נס ראו: י' שפרינצק, 'שליחי הציוניות', י' בסיוון תרע"ח (21 במאי 1918), הארץ והעבודה, אייר-סיוון תרע"ח, עמ' 3.

34 יפה (לעיל, הערה 19), עמ' 145.

35 פרוטוקול נאומו של ז'בוטינסקי, כ"ב בניסן תרע"ח, אה"ע, IV-130-10.

36 ראו למשל: מ' קושניר, 'דברים שלא בעתם', בעבודה: קונטרס חברים, יפו תרע"ח, עמ' 81-82; גולומב (לעיל, הערה 6), עמ' 149-150; ב, עמ' 423-425; שפרינצק (לעיל, הערה 25), עמ' 66; דינור (לעיל, הערה 7), עמ' 502-503.

37 פרוטוקול נאומו ז'בוטינסקי (לעיל, הערה 35). מכתב של הרצל ברוח זו אינו בנמצא. לפי ז'בוטינסקי, הרצל הקדים לדבריו על ה'אובסטנובקה' את הפסוקים מדברים כ, ה-ו, שבהם נאמר כי בעת שיצאו בני ישראל להילחם, עברו לפנייהם השוטרים וקראו: 'מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו, ילך וישב לביתו [...] ומי האיש אשר נטע כרם ולא קללו, ילך וישב לביתו'.

38 יפה (לעיל, הערה 19), עמ' 142-143. ז'בוטינסקי כתב לאשתו, יוענה, ב-3 באפריל 1918: 'הצעירים ששים אלי קרב, אבל לפי שעה לא קיבלו אותם. מסתבר, שמחכים להפגנת התלהבותם' (ז'בוטינסקי ולעיל, הערה 3, עמ' 190). ומעניינת עדותו בקשר לכינוס ברחובות: 'נתברר, כי הועידה אינה זקוקה לשום עידוד מן החוץ: בהם עצמם היה די חשמל. בתשואות סוערות לעצמם אישרו שוב את רצונם להילחם למען ארץ-ישראל' (ז'בוטינסקי, 'מגילת הגדוד',

הוא ברל כצנלסון, ואם כך מהלכים אלו, שנעשו כנראה בצנעה ולא בכינוסים רבי תהודה, תורמים נדבך נוסף, מתחום המעשה הפוליטי, להבנת גישתו של כצנלסון, שלמרות מורכבות התלבטותיו צידד בהתנדבות.³⁹ ז'בוטינסקי לא הסתפק בנאומו בפני הפועלים. הוא כינה את חברי 'הפועל

הצעיר' שבחרו להישאר בעבודתם 'שומרי האובסטרובקה' ואיים כי ידאג שהבריטים יגרשו למצרים את הפעילים נגד הגיוס.⁴⁰ הסלידה שרחשו ב'הפועל הצעיר' בשנות העשרים לאורחות פעילותו הפוליטית של ז'בוטינסקי, סלידה שלא נפלה מהאיבה לעמדותיו ולערכים שייצג, ראשיתה באותם הימים.

הוועד המרכזי של 'הפועל הצעיר' התכנס ב-5 באפריל, למחרת נאומו של ז'בוטינסקי ברחובות. לאחר שהתברר כי חברים לא מעטים אינם נענים לצו המועצה מחודש ינואר, שונתה ההחלטה הפוסלת את הגיוס וניתנה לגיטימציה לפעילות למען התנדבות. במבט לאחור ברור כי הניסיון לאכופף את דעת ההנהגה היה משגה פוליטי. ייתכן שהטעות הייתה נחסכת אילו נכחו אליעזר שוחט ויוסף אהרנוביץ במרכז קבלת ההכרעות בתקופה קריטית זו. אהרנוביץ התנגד אמנם להתנדבות, אך מעורבותו לבטח הייתה תורמת להקטנת משקלו של הפן הפציפיסטי, שהודגש בדברי יפה וחפשי. שפרינצק נאלץ להודות בלית בררה כי אבד תוקפו של מהלך ההרחקה.⁴¹

בה' באייר תרע"ח (17 באפריל 1918) כתב שפרינצק לאהרנוביץ, שישב בגלות באלכסנדריה, והאיץ בו להגיע לזמן מה ארצה על מנת להשתתף בפעילות ועד הצירים,

ולמעשה גם כדי ליטול חלק בוויכוח בשאלת ההתנדבות – 'לעזור בהשתדלות "לפכח" את המחנה שלנו'. אולם ללא הועיל.⁴² אהרנוביץ מיאן לבוא, 'ועוד בשעה כזו של אכסטזה, הלוא בהבל פיהם

בשורה התחתונה: ברל כצנלסון; בשורה האמצעית (מימין לשמאל): שמעון קושניר, מנדלסון (מתנדב אמריקני) דוד צירקין (עין-חרוד); בשורה העליונה (מימין): צבי שץ (נרצח עם ברנר בשנת 1921)

הנ"ל, אבטוביוגרפיה, ירושלים תש"ז, עמ' 238; ש' כץ, ז'בו: ביוגרפיה של זאב ז'בוטינסקי, א, תל-אביב תשנ"ג, עמ' 239.

39 ראו: כצנלסון (לעיל, הערה 12), עמ' 416-421. השו: א' שפירא, ברל: ביוגרפיה, א, תל-אביב תש"ם, עמ' 131-134.

40 עדות חפשי (לעיל, הערה 28); י' לופבן, 'מתוך הערבוביה', הפועל הצעיר, 3 באוגוסט 1923.

41 ישיבת הוועד המרכזי של 'הפועל הצעיר' (לעיל, הערה 5), עמ' 89-91. בשאלון ארכיון העבודה לעולי העלייה השנייה כתב אהרנוביץ כי לא השתתף בגדוד העברי וגם התנגד לו. דוד זכאי הוסיף כי אהרנוביץ התנגד לא רק מטעמי פוליטיקה: 'אלא משום "והיה מחניך קדוש", משום התנגדות עקרונית לכל מעשה אלימות ושפיכת דמים' (כתבי יוסף אהרנוביץ, א, בעריכת ד' בארון וא' שוחט, תל-אביב תש"א, עמ' ה, ט, כ). על עמדתו של שוחט ראו: י' שפירא, עבודה ואדמה, תל-אביב תשכ"א, עמ' 346-347. שפירא הסתמך על עמדת שוחט כדי להדגיש שחברים מרכזיים ב'הפועל הצעיר' תמכו בהתנדבות.

42 שפרינצק (לעיל, הערה 25), עמ' 65-68.

ישרפוני, ואני, שלא ברצוני, אביט עליהם [על המתנדבים] כעל קדושים ואתבייש גם לפצות פה'.⁴³ שפרינצק היה שרוי באותה עת במתח נפשי רב, וטען כי ענייני 'הפועל הצעיר' ותשישותו יביאו אותו לידי שיגעון והתאבדות.⁴⁴

שפרינצק התייחס במכתבו לבואם של שלושה: אהרנוביץ, שבסירובו לבוא החליש את עמדת 'הפועל הצעיר', שהוא נחשב בכיר ראשיה, ובה בעת אפשר לשפרינצק לחדד עמדות ולבסס את מעמדו המרכזי והעצמאי בקביעת דרכה של המפלגה; ז'בוטינסקי, שבבואו הכריע את הכף בוויכוח בסוגיית ההתנדבות בתנועת הפועלים; ווייצמן, שבא בעקבותיו, עם ועד הצירים, ב-4 באפריל 1918, וששפרינצק וחבריו להנהגת המפלגה הסתייעו בביקורו ליצור בקרב ציבור הפועלים הכרה מסוימת בעדיפות העבודה. שפרינצק תיאר את השפעת בואם ארצה של שני המנהיגים הציונים מנקודת המבט של שוללי ההתנדבות:

מצב הרוח שנוצר על-ידי בואו של ז'בוטינסקי חדר גם לאלה שמודים בדרכנו אנו [...] בואו של וייצמן הכניס רוח אחרת במקצת. הודות להחלטתנו להשתמש בבואו כגורם לשינוי במצב-הרוחות, התחילו הכל להרגיש כי עבודה גדולה לפנינו והתעוררה קצת שימת-לב גם לצד שלנו.⁴⁵

כשבוע לפני שהגיע לארץ-ישראל הטעים וייצמן כי ועד הצירים יימנע מלהתערב בסוגיית ההתנדבות. הוא היה נכון לצרף הן פעילות צבאית והן את עבודת האדמה למכלול האמצעים שנועדו להפוך את הצהרת בלפור מפיסת נייר רבת ערך ותהודה למכשיר המשפיע ישירות על המציאות הממשית בארץ-ישראל. וייצמן היה ער למציאות הדינמית בארץ, שבאותה עת נכבשה רק בחלקה בידי הבריטים. בחוגי הצבא הבריטי בשטח התקדם אט אט תהליך הטמעת המודעות למעמדה של הציונות בארץ-ישראל. תנאים אלה הכתיבו מבחינת וייצמן פתיחות מרבית לכל מגמה בעלת משקל העשויה לחזק את האחיזה היהודית בארץ. וייצמן ציין בהקשר זה:

in present circumstances many kinds of work were productive from the point of view of הארץ, and military action might be as important as working the land. The problem was one of using our men in the most economical way.⁴⁶

אספת המתנדבים ברחובות התקיימה ביום שבו הגיע ועד הצירים לארץ. אם ביקש ז'בוטינסקי להכריע את הכף בסוגיית הגיוס באמצעות מפגש הפועלים ההמוני, לפני שפעילותו של וייצמן תגרום להבלטת כיווני עשייה אחרים, הרי מלאכתו צלחה. משה סמילנסקי וז'בוטינסקי ייחסו איש לרעהו את היזמה לכינוס.⁴⁷ ז'בוטינסקי טען לימים כי ועד הצירים הוזמן לאספה אולם איש מחברי הוועד

43 אהרנוביץ אל שפרינצק, 11 במרס 1918, אה"ע, IV-104-208-3.

44 שפרינצק (לעיל, הערה 25), עמ' 65. שפרינצק הוסיף ללחוץ על אהרנוביץ, וזה השיב שאין צורך להרבות בדרישות, כי הן מעליבות 'חזרות מלח על הפצעים' (אהרנוביץ אל שפרינצק, 3 ביוני 1918, אה"ע, IV-104-208-3).

45 שפרינצק (שם), עמ' 66-67; 'שיבת הוועד המרכזי של 'הפועל הצעיר' (לעיל, הערה 5), עמ' 91; אהרנוביץ אל שפרינצק, 3 ו-15 ביוני 1918, אה"ע, IV-104-208-3.

46 יומן ליאון סימון, 27 במרס 1918, בסל"א כ"א, ארכיון אחד העם, תיק 791/1890 (הביטוי 'כיבוש הארץ' מופיע בעברית במקור). דברי וייצמן נאמרו במפגש עם חברים מ'הפועל הצעיר' ומ'פועלי ציון' בקהיר.

47 ז'בוטינסקי (לעיל, הערה 38), עמ' 237; סמילנסקי, בצל הפרדסים, תל-אביב תשי"א, עמ' 222.

לא הגיע. ואמנם וייצמן שהה ברחובות בצהרי אותו יום אך נמנע להתעכב במושבה ולערוך בכינוס שהתקיים בערב את הופעתו הראשונה בארץ.⁴⁸

חיים וייצמן עם ועד הצירים ברחובות, אפריל 1918

ז'בוטינסקי וייצמן שיתפו פעולה באורח הרמוני במסגרת ועד הצירים. עוד קודם לכן תמך וייצמן ברעיון הגדוד העברי, שז'בוטינסקי דחה לארגונו בכריטיניה, ואשר על הקמתו הוחלט ביולי 1917. אף שספג קיתונות של ביקורת מצד עמיתיו בהנהגת התנועה הציונית, העריך וייצמן כי המאבק למען גדוד עברי מסייע למגעים המדיניים שניהל. הצהרת בלפור פורסמה אמנם לאחר ייסוד הגדודים, אך הכרעת המנהיגות הבריטית לתמוך בתנועה הציונית קדמה לכך, ולמעשה סללה את הדרך להקמתם. וייצמן מצדו הקפיד לעמעם את השקפתו בעניין הגדודים.⁴⁹ יותר משחפץ בהם והחשיב את תרומתם, ראה במהלך זה כלי עוז לקידום תהליכים במישור הדיפלומטי. אם כי גם ז'בוטינסקי ייחס לכינון הגדודים ערך מדיני במהותו, הוא הניח את מלוא יוקרתו ומשקלו הפוליטי על מהלך זה. בכל מקרה אין להגזים בתיאור ההברלים בין ז'בוטינסקי לווייצמן בנוגע להקמת גדוד ארץ-ישראלי, על יסוד הברלי

48 ז'בוטינסקי (שם), עמ' 237, 241; יומן אהרן אהרנסון, בעריכת י' אפרתי, תל-אביב תש"ל, עמ' 387.
 49 וייצמן אל אחד העם ואל ליאון סימון, 5 בספטמבר 1917, אגרות וייצמן, ז: אוגוסט 1914 - נובמבר 1917, בעריכת ד' ברזילי, ירושלים תשל"ז, עמ' 523-520; כץ (לעיל, הערה 38), עמ' 148, 169-170, 175-173, 181-183, 212-214, 218; י' ריינהרץ, חיים וייצמן: עלייתו של מדינאי, ב, ירושלים תשנ"ו, עמ' 89-92, 195-199. ריינהרץ המעיט בערך הכחשותיו של וייצמן בעניין תמיכתו בגדוד. באחת מהן, שנאמרה בישיבת הוועד הפוליטי ב-6 בנובמבר 1917, ארבעה ימים לאחר פרסום הצהרת בלפור, טען וייצמן: 'התנגדתי לגדוד; אבל מאחר שכוננה אותו ממשלת אנגליה, לא יכולתי להתכחש לו בפומבי' (ש' טולקובסקי, יומן ציוני מדיני: לונדון 1915-1919, ירושלים תשמ"א, עמ' 206). כץ כינה הכחשה זו 'שקר גלוי' (כץ [שם], עמ' 218). תיעוד ישיר של תמיכתו של וייצמן ברעיון הגדוד קיים כנראה רק מזמן שהפרשה ירדה מסדר היום, ראו: ל' שטיין, מסד למדינת ישראל: תולדותיה של הצהרת בלפור, תרגם ח' גליקשטיין, ירושלים 1962, עמ' 412; ח' וייצמן, מסה ומעש, ירושלים ותל-אביב תש"ט, עמ' 169.

דגשים שהיו ביניהם בלונדון או על יסוד ההבדלים בגישתם המדינית והקרע ביחסיהם האישיים כעבור שנים אחדות. עם זאת נודעת חשיבות לכך שבעיצומם של האירועים, ולא בדיעבד, איתר שפרינצק דגשים שונים בפעילותם ובדבריהם. הוא נתלה בהבדלי גוונים אלה – בשלבו בעובדות מידה גדושה של משאלת לב – כבר עם העלאת סוגיית ההתנדבות בארץ-ישראל בשלהי 1917. בעקבות בואם של ז'בוטינסקי ווייצמן ארצה מצא שפרינצק באבחנה שערך בין השניים מרחב תמרון שדי היה בו לטיפוח מגמה המעדיפה התרכזות בעבודה על פני עיסוק בגיוס לצבא. שפרינצק העצים את פער הדעות בין ז'בוטינסקי לווייצמן, לצורכי שכנוע עצמי וכן מטעמי פולמוס ומיקוח פוליטי. ב-7 באפריל דיווח שפרינצק לחבריו בוועד המרכזי של המפלגה שבניגוד לז'בוטינסקי, הסביר ווייצמן בפני הוועד הזמני של היישוב כי הצהרת בלפור לא הייתה רק פרי סימפטיה וסנטימנטים, אלא נבעה בעיקר מחשבון כספי ומאינטרסים אסטרטגיים. לדבריו, ווייצמן אף ייחס חשיבות רבה לעבודה ולרכישת קרקעות כאמצעי להפגנת הנוכחות היהודית בארץ. הקושי, הבהיר שפרינצק לשומעיו, ש'בעבודה ממשית יש שני גורמים: אנשים ועם. העם הלך אחרי ז'בוטינסקי ואנשים גם אין לנו במידה מספקת'. למחרת, בעקבות פגישה אישית עם ווייצמן, סיפר שפרינצק לעמיתיו:

כששמע [ווייצמן] ע"ד [על דבר] דרישת ז'בוטינסקי לבטול החלטתנו [בדבר הרחקת המתנדבים מהמפלגה] ואיום מצדו [שהמתנגדים לגיוס יגורשו למצרים] – נודעזע. הוא אמר כי אם בעבודה יהיה מורגש חוסר בעובדים – לא ניתן את 500 איש האחרונים. ווייצמן בעד הגדוד אבל לא יתן לשלול את הכוחות מהעבודה. הוא יפקוד את הכוחות.⁵⁰

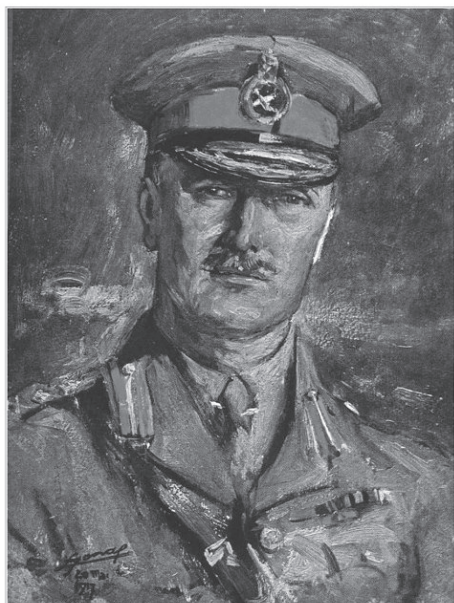
שפרינצק הצליח אפוא לחלץ מווייצמן התחייבות כי ידאג שחלק מהצעירים יישארו בארץ, ושלא יאונה רע למתנגדי הגיוס. במבט לאחור נכון לקבוע שהמתח ההדדי ביחסי ז'בוטינסקי והפועל הצעיר' מצד אחד והאהדה לגישתם מצדו של ווייצמן מצד אחר, מוצאם בתקופה הנדונה. מגמות אלה הלכו והתחדדו, עד שהפכו במרוצת הזמן למציאות שהשפיעה על תהליכים פוליטיים. קורטוב מהחיבה וההבנה ההדדית שהחלו להתרקם בין ווייצמן לאנשי 'הפועל הצעיר' השתמר באנקדוטה מביקורו של ווייצמן בקבוצת חולדה. ווייצמן, כדרכם של מנהיגים, איחר להגיע. בבואו ניגש אליו בנו בן החמש של נתן חפשי והפגיע כנגדו מדוע השתהה. ווייצמן המופתע השיב: 'העגלה הציונית נוסעת לאט...'⁵¹

ההכרעה על הקמת גדוד עברי הייתה תלויה בגישתו של מפקד החזית, הגנרל אדמונד אלנבי. הוא שלל בתחילה אפשרות זו מחשש שתעורר תסיסה ערבית מיותרת. אך ב-10 במאי שינה את דעתו וב-16 בחודש זכה לאישור מטעם משרד המלחמה הבריטי.⁵² במהלך חמשת השבועות שחלפו מאז הגיע ועד הצירים ארצה ועד שחלה תמורה בעמדתו של אלנבי, בחן ווייצמן חלופות שונות להפעלת צעירי ארץ-ישראל פרט לגיוס לצבא. בתקופה זו נפגש ווייצמן פעמים אחדות עם נציגי 'הפועל הצעיר' ובמיוחד עם שפרינצק. בה בעת הוא נועד עם ועד המתנדבים, קיים שיחות אישיות עם ינאית

50 פרוטוקול הוועד המרכזי של 'הפועל הצעיר', כ"ה-כ"ו בניסן תרע"ח (8-7 באפריל 1918), אה"ע, IV-104-1-5.
 51 זיכרונות נתן חפשי מביקור 'ועד הצירים' בחולדה באייר תרע"ח (מאי 1918), ארכיון חבר הקבוצות, מכל 6, תיק 152.
 52 אגרות ווייצמן, ה: נובמבר 1917 – אוקטובר 1918, בעריכת ד' ברזילי, ירושלים תשל"ז, עמ' 246, הערה 2.

וסמילנסקי, ויש להדגיש כי לא היה בדעתו לפגוע בסיכויי ההתנדבות לגדוד או להפחית מחשיבותו, ודאי לא כל עוד התנהלה המלחמה.⁵³ וייצמן בדק גם את האפשרות להסתייע בחברי 'השומר' לצורך איסוף מודיעין פוליטי על כוונות הערבים בארץ, וכן בחן תכנית לעיבוד קרקעות בלתי מיושבות בדרום הארץ, תכנית שהגשמתה הותנתה בין היתר בגיוס כוח אדם רב. האגרונום יצחק וילקנסקי, מנהל המחלקה החקלאית ב'משרד הארץ-ישראלי' ומראשי 'הפועל הצעיר', השתלב באורח אינטנסיבי בבחינת דרכים להגשמת תכנית זו. שלטונות הצבא גילו זמן מה עניין בתכנית הקרקעית. היא אמורה הייתה לספק מזון לצבא תוך הקלת העול הלוגיסטי שנבע מהתארכות קווי ההספקה ממצרים, לנוכח עצירת ההתקדמות בחזית. וילקנסקי אף הציע להקים 'חידת עבודה יהודית', שתוכלל בצבא לשם

כך. וייצמן ראה בתכנית זו נימוק מהותי יחיד נגד גיוס, והבהיר כי לא ירשה ל'סנטימנטליזם צבאי' לעמוד בדרכה. ב'הפועל הצעיר' חתרו לשכנע את וייצמן להתחיל בעבודות פיתוח בזיקה או ללא זיקה לתכנית רחבת ההיקף.⁵⁴

הגנרל אלנבי

ב-17 באפריל הוגש לווייצמן, ובאמצעותו לוועד הצירים, תזכיר מטעם מפלגת 'הפועל הצעיר' שבו הותוותה הדרך החלופית שהציעה במקום הגיוס לצבא. משפט המפתח בתזכיר קבע כי תרומת היישוב להגשמת הציונות בעת הזו צריכה 'להתבטא גם עכשיו בשמירת הקים מצד אחד ובעבודה אורגנית שיש בה משום חזק, חדוש והרחבה של היצירה הלאומית מצד שני'. פעילות זו על שני נדבכיה, תוך שימת דגש על 'העבודה הֶרְאֵלִית', נראתה בעיני 'הפועל הצעיר' כערוכה הממשית לקידום ענייני הציונות בארץ-ישראל. המפתח לכך היה טמון לפי השקפת המפלגה בזמינותם של שני יסודות: קרקע ועבודה. ראשי 'הפועל הצעיר' קראו לרכישת קרקעות וליצירת מקומות עבודה חדשים עבור התיישבות חקלאית, אך לא הצטמצמו בעיבוד שטחי

אדמה נוספים ובהקמת נקודות חדשות אלא קראו גם ליצירת גרעיני התיישבות עירונית בערים ערביות כמו עזה, באר-שבע ורמלה.⁵⁵ התכנית שהגישו לוועד הצירים שורטטה אמנם בראשי פרקים, אבל דגשיה נגדו באורח מהותי את התכנית שגיבשו ה'מחייבים'. בוועידת 'מחייבי' ההתנדבות באמצע פברואר נדחו על הסף קריאות לשלב בתכניתם לכינון גדוד עברי גם ממד של פיתוח הארץ. החלטות הוועידה השביעית של הסתדרות פועלי יהודה ב-27 בפברואר הדגישו אמנם את חיוניות הפעולה בתחום החקלאי, וכצנלסון אף נשא בפתיחתה נאום מעמיק ורכ רושם שכותרתו הייתה 'לקראת הימים הבאים'. אבל מגמתו של צנלסון ליצור צירוף של העבודה וההתנדבות כשני נדבכים משלימים

53 ר' ינאית בן-צבי, אנו עולים, תל-אביב תשי"ט, עמ' 507-508; שפרינצק (לעיל, הערה 25), עמ' 65-67.
 54 שפרינצק (שם); רובינשטיין (לעיל, הערה 11), עמ' 27-142; יומן ליאון סימון, 9 באפריל 1918, בסל"א כ"א, ארכיון אחד העם, תיק 791/1890.
 55 ממורנרום להקומיסייה הציונית, כ"ט בניסן תרע"ח (11 באפריל 1918), הארץ והעבודה, אייר-סיוון תרע"ח עמ' 99-103.

לא צלחה בשנת 1918. ידידו ועמיתו בקרב ה'בלתי מפלגתיים' מרכזי קושניר כתב לו על החלטות הסתדרות פועלי יהודה: 'מה בצע שהפרחנו יונים, בימים טובים אחדים, בשמי התכלת, ועתה אנו עומדים שכולים'.⁵⁶ כפי שמתברר מתכניתם של המתונים, הם צידדו לא רק ב'שמירה על הקיים' ובשיקום הריסות המלחמה תוך נקיטת גישה פסיבית ביסודה עם חילופי השלטון בארץ. נוסף על כך, וזהו הפן ה'חיובי' במהותו של השקפתם, הם קראו למאמץ רבתי לפיתוח הארץ, ובכלל זה העלאת מאות צעירים יהודים הנכונים להתמסר לעבודה חלוצית. נקודת המוצא מבחינתם הייתה השאיפה להבשלה אורגנית של תהליכים חברתיים וכלכליים, מבלי לשנות בחזיונות שואו מהפכניים ומקצרי דרך לכאורה, אשר בפועל מנותקים מהמציאות הקיימת ומהתנאים הראליים בארץ-ישראל.⁵⁷

באופן מעשי התכנית שהתוו ב'הפועל הצעיר' עמדה על סדר היום של ועד הצעירים ולא נדחתה על הסף כאופציה המנותקת מצורכי התנועה הציונית. לאחר פגישתו עם וייצמן ב-17 באפריל הגיע סמילנסקי למסקנה שווייצמן מעדיף להפנות את כוח האדם הצעיר, המוגבל במספרו, לעבודה חקלאית במסגרת הצבא הבריטי, על פני גיוסם לשירות צבאי רגיל, כפי ששאפו האקטיוויסטים.⁵⁸ אהרן אהרנסון היה האישי והדומיננטי בגיבוש התכנית הקרקעית, ובו בזמן נחשב בחוגים הציוניים כמי שמעורבותו חיונית לצורך שכנועו של אלנבי להתיר את הקמת הגדוד. בתיווכם של ינאית וז'בוטינסקי נועד אהרנסון ב-22 באפריל עם ועד המתנדבים, ולאחר הפגישה החל להפעיל את השפעתו למען הקמת הגדוד. ניסיונו של שפרינצק לעכב מהלך זה בתואנה שראוי לבחון תחילה כמה כוח אדם עומד לרשות היישוב, עלה בתוהו. אהרנסון העדיף את הקמת הגדוד והתפייסות עם 'השומר' על פני התכנית הקרקעית, וזאת בעיקר עקב שאיפתו להשיג רהביליטציה בקרב הזרם המרכזי ביישוב לפעולות הריגול של ניל"י.⁵⁹

בעקבות ההחלטה על ייסוד הגדוד עשה וייצמן ניסיון אחרון להחיות את התכנית הקרקעית באמצעות פנייה ישירה לבלפור, אך התשובה התעכבה ובכך הושם קץ לתכנית.⁶⁰ רק לאחר שהחל גיוס המתנדבים בישר על כך וייצמן לעמיתיו בלונדון. הוא טרח להדגיש כי המדובר בתנועה ספונטנית, שלוועד הצעירים לא היה בה חלק.⁶¹ מגמתו להפיס את דעת חבריו בלונדון, שהיו מסויגים מצבאיות, שקופה. וייצמן נשמר עד אז מלהתייצב כתומך ברעיון הגדוד, אך בתור מנהיג שהיה מיומן בזיהוי נטיות לב הציבור הניח כעת לעצמו להיסחף אחר הנהייה הגוברת למען הגדודים. הוא נהג כך לאחר שנכזבה הכוונה להציג אופציה ראלית שתטה את התסיסה היישובית בתום ארבע שנות מצוקה ודרכון לאפיקים אחרים. גולומב אמר לימים כי וייצמן העריך את הגורמים הנפשיים ואת השאיפות

56 כצנלסון (לעיל, הערה 12), עמ' 434-440, 533 (משם הציטטה); ועידת המתנדבים הראשונה בא"י (לעיל, הערה 5), עמ' 96-99.

57 ממורנדום להקומיסיה הציונית (לעיל, הערה 55).

58 רובינשטיין (לעיל, הערה 11), עמ' 131-132.

59 אהרנסון (לעיל, הערה 48), עמ' 397-405; א' ליבנה, אהרן אהרנסון: האיש וזמנו, ירושלים תשכ"ט, עמ' 320-323; עילם (לעיל, הערה 7), עמ' 217-218.

60 וייצמן אל בלפור, 30 במאי 1918, איגרות וייצמן (לעיל, הערה 49), עמ' 204-205; רובינשטיין (לעיל, הערה 11), עמ' 136-137; ריינהרץ (לעיל, הערה 49), עמ' 254.

61 וייצמן אל סוקולוב, 19 ר' ביוני 1918, איגרות וייצמן (שם), עמ' 246, 250.

של המתנדבים לגדודים וסייע להם. אך וייצמן לא ראה את ההתנדבות כמפעל העיקרי של התקופה, בניגוד למתנדבים ולז'בוטינסקי. בחוגים של מתנגדי ההתנדבות, שומרי הקיים, הרשה לעצמו גם להביע צער על זה, שרובי הכוחות למודי הנסיון יצאו לגדוד.⁶²

בפולמוס בנושא ההתנדבות נוצרה לראשונה תבנית ההסתייעות של גורמים מתונים בתנועת העבודה בווייצמן. הם נעזרו בדמותו ובתפיסתו הכוללת על בניין הארץ – גם אם לא בתמיכתו הפוליטית המובהקת – לצורך איזון מה של יחסי הכוחות הפנימיים בתנועה וקידום יעדים פוליטיים, תוך גיבוי דרכו המדינית. הקשר לא הפך עדיין לדו-סטרי. וייצמן עדיין לא יחס לפועלים משקל פוליטי משמעותי. יותר מכך, הוא ראה באווירה המהפכנית שייבאו הצעירים שעלו מרחבי רוסיה בעלייה השנייה, גורם פסיכולוגי שאינו מתאים לעבודה החלוצית הנדרשת לפיתוח הארץ, והמכביד אף יותר מהקשיים הכלכליים. למרות זאת כעבור שנה קבע שפרינצק: 'ברור לי, כי יבוא יום שאנחנו נעמוד להגנת וייצמן ולמנוע ממנו ומהיצירה המדינית שנתן לעמו – בעיטות'.⁶³ ב-4 ביולי 1918 יצאו מתנדבי הגדוד העברי להתאמן במצרים, והיו ביניהם כחמישים מחברי 'הפועל הצעיר', שזכו ככלות הכול לכרכת הדרך של מפלגתם.⁶⁴

מימין: חיים יוסף
ברנר ברישום של
צילה בינדר
למטה: אהרן דוד
גורדון ברישום של
אהרן גלעדי
(באדיבות בית גורדון,
דגניה א')

ד. יחסם של גורדון וברנר להתנדבות

פולמוס ההתנדבות כרך בחובו תקוות וחזיונות מרחיקי לכת. על רקע זה ראוי לברר את עמדתם של שני האישים הבכירים מבחינה רעיונית-הגותית בעיני הפועלים, גורדון וברנר, בנושא ואת עיתוי התערבותם בפולמוס ומידת מעורבותם בו. עמדתם היסודית של השניים בנושא השימוש בכוח הייתה שההגנה העצמית היא חובה בלתי מותנית. עם זאת גורדון העניק את עיקר החשיבות לגבורה הנפשית ולא הפיזית,

ואילו ברנר ייחס משקל רב לערכה הסימבולי של ההגנה.⁶⁵

גורדון שהה בעת התלהטות הוויכוח בגליל, מנותק ממוקד ההתרחשויות. עמדתו בנוגע להתנדבות לא הייתה מוכנת מאליה בעיני חבריו הפועלים.⁶⁶ הוא הביע לראשונה

62 גולומב (לעיל, הערה 6), עמ' 357. הדברים נאמרו בשנות הארבעים, כאשר נחשד וייצמן בקרב האקטיוויסטים במפא"י כלוקה במתינות יתר. ראו: י"ב שכטמן, זאב ז'בוטינסקי: פרשת חייו, א, תל-אביב תש"ט, עמ' 224, 273-274.

63 שפרינצק (לעיל, הערה 25), עמ' 141; וייצמן אל סמואל, 22 בנובמבר 1919, אגרות וייצמן, ט: אוקטובר 1918 - יולי 1920. בעריכת ריינהרץ, ירושלים תשל"ח, עמ' 258-259.

64 דינור (לעיל, הערה 7), חלק ראשון, עמ' 510; 'מכתבים אל החברים: המכתב הרביעי', סוכות תרע"ט (ספטמבר 1918), אה"ע, IV-402.

65 שפירא (לעיל, הערה 4), עמ' 64-65, 115-120; ש' רצבי, 'המקורות הציוניים של שלילת השימוש בכוח בחברה היישובית', ספר יובל לדניאל קארפי, תל-אביב תשנ"ו, עמ' קמה-קמו.

66 צ' שץ אל גורדון, ח' באדר תרע"ט, מ' צור (עורך), את אינך בודדה במרום: מכתבים מא"ד גורדון ואילו, תל-אביב 1982, עמ' 199-200; מ' שניר (קושניר), בתחום הימים, תל-אביב תשי"ד, עמ' 11. השור דברי כצנלסון בנושא: העלייה

את השקפתו בעניין בעת ועידת פועלי הגליל בכינרת שנפתחה ב־18 באוקטובר, וניסח את הדברים בכתב ב־21 באוקטובר, והם פורסמו כעבור שנים אחדות במאמרו 'לזכרון'.⁶⁷ כשבועיים לפני כינוס הוועידה בכינרת, ב־4 באוקטובר, כתב שפרינצק לגורדון ושאל אותו מה עמדתו בעניין ההתנדבות.⁶⁸ פנייתו של שפרינצק לא הייתה לשם שמים – למעשה הוא ביקש לוודא שיוכל לסמוך על תמיכתו של גורדון לקראת המפגש המחודש עם עמיתיו בגליל, בעקבות כיבוש אזור זה על ידי הבריטים בחודש ספטמבר. שפרינצק הסתייע גם ביעקב אפטר, שישב בדגניה, כדי להניע את חברי 'הפועל הצעיר' בגליל להצטרף לדעת הרוב באזור יהודה, אך ההצלחה לא הייתה מובטחת.⁶⁹ הוא ידע כי בגליל נמצאים רבים מחברי 'הפועל הצעיר' שייחסו חשיבות לענייני הגנת היישוב, כגון אליעזר שוחט, תנחום תנפילוב, יוסף ברץ, שמואל דיין, צבי יהודה ומאיר רוטברג. שפרינצק נזקק לתמיכתו הרעיונית של גורדון כדי להבטיח שעם שובם למעורבות פוליטית סדירה לא יטו אנשי הגליל את הכף במחלוקת הפנימית ב'הפועל הצעיר' לצד מחייבי הגיוס.

מכתבו הנזכר של שפרינצק הגיע אל גורדון באמצעותו של חפשי, שמיד עם כיבוש הגליל שוגר לאזור כשליח 'הפועל הצעיר' כדי להציג בפני חברי המפלגה את עמדתה בנושא ההתנדבות. חברי הוועד המרכזי של המפלגה הפיקו לקח מכישלונם הקודם ומהעובדה שהגורדן היה כעת עובדה קיימת. הם נמנעו, לא בלי ויכוח פנימי, מלגזור סנקציית הרחקה על מי שיתנדב מהגליל. חפשי דיווח לעמיתיו במרכז כי 'המגפה' (קרי ההתנדבות) עתידה לפרוץ גם בגליל, אף שבדגניה ובכינרת כבר דנו בשאלה זו ונתקבלה החלטה שלילית. הוא תבע ששפרינצק יבוא מיד לגליל.⁷⁰ ואמנם שפרינצק יצא לצפון והשתתף בדיון הסוער בנושא ההתנדבות בוועידת הפועלים החקלאיים בגליל, שהתכנסה בין ה־18 ל־21 באוקטובר 1918.

הפרוטוקול המלא של ועידה זו הוא מן המסמכים החושפניים ביותר מתוך שלל החומר שהותירו אחריהם ראשוני תנועת העבודה.⁷¹ כאילו לשעה, בתקופת המעבר מרשות שקרסה לרשות שמשא נוכחותה טרם הורגש, רופפו המשתתפים את דפוסי הצנזורה הפנימית שהקפידו לגזור על עצמם בכל התבטאות מתועדת. על סדר היום הונחו כמה וכמה נושאים (כגון 'תפקיד הפועלים ברגע זה' ו'עבודתנו להבא'), אך בפועל ניצבה במוקד הבירור והמחלוקת רק שאלה אחת: ההתנדבות. הדוברים המרכזיים בכינוס היו גורדון ויצחק טבנקין, שנטלו כל אחד את רשות הדיבור שלוש פעמים.

השניה: הרצאות ברל כצנלסון בפני הבחורות הסוציאליסטיות (1928), בעריכת א' שפירא ונ' אביב, תל-אביב תשנ"א, עמ' 124; לעומת: כתיב ב' כצנלסון, יא: פרקים לתולדות תנועת הפועלים, תל-אביב תש"ט, עמ' 204.

67 א"ד גורדון, 'לזכרון', הנ"ל, האומה והעבודה, ירושלים תשי"ב, עמ' 401-406; שפירא (לעיל, הערה 7), עמ' 223-224; כצנלסון, העלייה השנייה (שם), עמ' 124.

68 שפרינצק (לעיל, הערה 25), עמ' 72-73. שפרינצק שלח לגורדון, לבקשתו ממכתב מכ"ד בתשרי תרע"ט (30 בספטמבר 1918), חומר שפרסם 'הפועל הצעיר' מראשית 1918. ממכתב זה נראה שגורדון לא ידע על עמדת שפרינצק בנושא הגיוס, והוא ביטא רק בעקיפין ובמרומו את השקפתו. ראו: א"ד גורדון, מכתבים ורשימות, ירושלים תשי"ד, עמ' 96.

69 י' שפירא, יעקב אפטר: האיש ומפעלותיו, תל-אביב 1970, עמ' 71-79.

70 פרוטוקול ישיבת הוועד המרכזי של 'הפועל הצעיר', 27 בספטמבר 1918, אה"ע, IV-402-1-5; שפרינצק (לעיל, הערה 25), עמ' 71-72; נ' חפשי אל חברי הוועד המרכזי של 'הפועל הצעיר', ל' בתשרי תרע"ט, אה"ע, IV-402-1-189.

71 העתק פרוטוקול כינוס הפועלים בגליל, י"ב-ט"ו בחשוון תרע"ט (18-21 באוקטובר 1918), ספריית המחקר ביד טבנקין (המקור הארכיוני של המסמך לא אותר). ראו גם: ב' כנרי, טבנקין בארץ-ישראל, רמת אפעל וקריית שדה-בוקר תשס"ג, עמ' 48-56.

הפולמוס הרוגש ורצוף האמרות הנוקבות עמד פעמיים על סף פיצוץ. כאשר פסק גורדון ש'ההליכה לגדוד היא בגידה ואבנטוריסמוס', נקטעו דבריו בקריאות מחאה על שהוא מעליב אנשים. בתגובה השיב גורדון כי 'יש לו רשות לדבר כמו שהייתה רשות למשה להתנגד לעגל [הזהב]'. בהמשך התלקח עימות סביב דגל 'השומר'. התיאור הצבעוני של הגעת אנשי 'השומר' למקום הוועידה רכובים על סוסיהם ואוחזים בדגל הארגון שעליו רקומה סיסמתו, נזכר תדיר בהיסטוריוגרפיה של התקופה. הכנסת הדגל לאולם הדיונים עוררה תרעומת קשה וכמעט הביאה לפיזור הוועידה. לבסוף הושגה פשרה שלפיה הדגל מייצג את המתנדבים ולכן הותר להשאירו באולם עד תום הוויכוח בנושא ההתנדבות. נוכחותה המאורגנת של קבוצת חברי 'השומר' העניקה יתר דגש – שלא תמיד בא לידי ביטוי בפרוטוקול – לדבריהם הבוטים של נציגיהם, שמואל הפטר ויששכר סיטקוב, בזכות תפקיד הכוח בהגשמת הציונות.⁷²

הדובר הבכיר בכינוס מטעם 'הפועל הצעיר' היה אליעזר שוחט. אף שגרס כי 'עיקר הכיבוש הוא בלי ספק העבודה', הביע שוחט את יחסו החיובי להתנדבות, שבה ראה 'הכרח מעציב ומי יתן ואנחנו יכולנו לגאול את הארץ בלי זה'. שוחט לא כיחד: 'אנחנו בונים על חורבן עם אחר. אבל אין להעלות את ההכרח הזה למדה טובה ואין להתגאות בזה'. דבריו נאמרו אגב התנצחות עם סיטקוב, שטען כי 'עשינו פשרה עם המוסר הלאומי שלנו. במשך עבודתנו כל יום אנחנו הולכים נגד המוסר הכללי. אנחנו בונים את בנינו על חורבן עם אחר [...] גם בהתנדבות אנחנו עושים פשרה עם המוסר'. גורדון הגיב על כך בחומרה:

אם להתפשר אז יותר כדאי להתפשר באמריקה. אבל העיקר הוא שבבילנו ליצור עם-אדם. אי אפשר שהאדם יהיה ישר והעם חיה טורפת. כל עם יש לו הכנים הראויים לו. על א"י יש זכות לשני עמים. לנו יש זכות הסטורית ואנחנו צריכים לסדר ככה שהעברים לא יסבלו. האידאל שלנו הוא: לא ישא גוי אל גוי חרב ואין לנו להתביש בזה ואם לא זה הרי יכולים היינו להיות בגולה.

בעוד גורדון הציב את המוסר כקנה המידה המוחלט לקביעת היחס להתנדבות, ביכר שפרינצק לבחון את הנושא בכלים מתחום הפוליטיקה.⁷³ כמי שבא מאזור יהודה לגליל הוא ביקש לא רק להציג את השקפתו בעניין, אלא גם לגונן בפני עמיתיו ל'הפועל הצעיר' על גישת הנהגת המפלגה במחזור הוויכוחים הקודם בעניין ההתנדבות. שפרינצק אמר כי מרגע שהועלתה שאלת ההתנדבות על הפרק העריך כי המדובר

בשתי אידאולוגיות העוברות כחוט השני בכל עבודתנו ושמתנגשות תמיד [...] יש שני סגנונים מתנגשים: האחד בא לארץ עם הבריקה וגומר בדם ואש. הטבע הפנימי של בעלי הסגנון מכריח אותם להתחיל בענינים רחוקים מעניני הארץ [רמז לסוציאליזם ולמלחמת המעמדות] אבל לבסוף מתגלה טבעם גם בשאלות הארץ. וכשהוא בא להתנגשות עם הופעה ידועה הוא תופס תיכף את האלמנט הקרוב לרוחו שיש בתופעה זו [...] ההתנגשות בין שני הסגנונים תלווה אותנו בטח במשך כל חיינו הבאים.

72 למשל כאשר תקף יוסף בוסל את 'השומר' משום שחבריו ממשכים לדבר ביידיש, ענה לו זייד: 'אתם רואים את זה [יהושע מנוח, חבר 'הפועל הצעיר'] ששמר בחברתנו, תמיד פנינו אליו עברית כי הוא דיבר רק עברית, אבל אף פעם לא הטיף לנו מוסר' (עדות יהושע מנוח, ארכיון יד טבנקין, הטיבה 25, מכל 1, תיק 4).

73 שפרינצק איחר להגיע לכינוס שהתקיים בכינרת ולכן לא נטל חלק ביום הדיונים הראשון.

משמאל: מפקדת הגדוד
'הראשון ליהודה'

למטה: חיילי הגדוד בחפירות
במחנה סרפנד (צריפין)

שפרינצק, שכידוע רחק מעסקי נבואה, ביקש לחדר את המחלוקת באשר להתנדבות. בניגוד לשוחט, כוונתו הייתה לטפחה כאלמנט שיוזן ויעודד את המתנגדים לטשטוש פערי הדעות בין 'הפועל הצעיר' לבין 'פועלי ציון'

באשר לשימוש בכוח. בהסתמכו למעשה על דברי גורדון, שעוררו תרעומת עזה יום קודם לכן, גרס כי מעבר להבחנה של טבנקין בדבר גורמים 'משמרים ומורדים' הרווחים בקרב הפועלים, קיימים ביניהם שני סוגים נוספים: 'נאמנים ואבנטוריסטים'. ההבדל, הבהיר, אינו בכך 'שאלה מעיזים ואלה פוחדים. צעד שנעשה מתוך בטחון ביכולת פנימית הוא צעד הנעשה בנאמנות וצעד הנעשה מתוך אי הבנת היכולת הוא אבנטוריסמוס'. ברוח תורת 'הפועל הצעיר' שנה שפרינצק כי הדרך הראויה למלאכת ההתגוננות היא שהעובד יהפוך בעת הצורך לשומר ומגן על עצמו. לעומתו טבנקין, שהשתייך באותה עת לקבוצת ה'בלתי מפלגתיים', שעתידיהם היו לחבור ל'פועלי ציון' בהקמת 'אחדות העבודה', חתר למצות את המשותף במגמה ליצור מסגרת פועלית מאוחדת. הוא כפר בקיומה של תהום המפרידה בין הפועלים וצמצם את הניגודים ביניהם לכלל נטיות שונות הרווחות בקרבם. בהתאם לכך נזף (בעדינות) מחד גיסא בגורדון, באמרו שעדיף לכנות את המתנגד לדעותיך 'תועה' ולא 'בוגד', ומאידך גיסא הצהיר שאין הוא מקבל את דגל 'השומר': 'הדגל של דם ואש הוא טעות כי על דגל כותבים צדק ועבודה כי רק בעד זה הורגים ונהרגים'.

בנוגע לערכים טען טבנקין כי הפוליטיקה הציונית דורשת שנבוא 'לידי הסכמה עם הערבים שילכו מפה. אנחנו ניקח את הארץ בעבודה אבל גם ככה... אנחנו עומדים על הר געש בא"י ונצטרך עוד זמן

רב להחזיק מחרשה וחרב'. שפרינצק חלק עליו בציינו כי 'תמיד הצטערנו שכבוש הקרקע שלנו תובע את גרוש הערבים אבל אמרנו הכרח לא יגונה. אם נלך בדרך להראות לעם הארץ את כחנו אז אין לנו כל תקנה לנצח'. הדרך להבנה עם השכנים הערבים רצופת קשיים, גרס שפרינצק, אבל היא הדרך היחידה. ההזדקקות ל'רעיון של דם', קרי לשימוש בכוח, רק מקשה את ההליכה בדרך זו. שפרינצק יצא חוצץ נגד דעה רווחת שנשמעה בכינוס מכל גוני הקשת – החל בגורדון, המשך בטבנקין וכלה באנשי 'השומר' – כי מוטב שלא לתת אמון בכריטיניה. הנכונות לשיג ושיח עם האנגלים הייתה מאותם הימים אחת מאבני היסוד בהשקפה המתונה. שפרינצק סיים את נאומו בהכרזה מתריסה, שכוונה אל האוחזים בדגל 'השומר' ובסיסמתו: 'בשעה של נשק בחוץ הרי עשיית חיטה בא"י היא עבודה חשובה. כי אם לא יורם הדגל של זריעה וחרושה מי יודע איזה דגלים יורמו'.

בסיום הדיון הציע צבי יהודה נוסח החלטה כדלקמן: 'הועידה דורשת מכל חבריה להישאר בארץ ולהמשיך את עבודתם'. העובדה שנוסח זה הוצע על ידי אחד האישים המרכזיים ב'הפועל הצעיר' שהיו מזוהים עם מלאכת השמירה, וזאת למרות האהדה שהביע שוחט להתנדבות, מעידה כי התפיסה העקרונית שהציג שפרינצק התקבלה על דעתם של מרבית חברי 'הפועל הצעיר' בגליל. אולם הצעה זו נדחתה והוועידה אישרה ברוב קולות את הצעת טבנקין: 'ועידת הפועלים מביעה את הכרתה שהחברים ההולכים להתנדב לגדוד העברי וגם החברים הנשארים להמשיך את העבודה בארץ שניהם נשארים נאמנים לאידאל הכללי, בריאת ישוב עובד חפשי על אדמת הלאום'.⁷⁴ כבואו להעלות על כתב את עמדותיו בעקבות ועידת הפועלים הודה גורדון בגילוי לב ובמרירות שעצמת הטענות ויכולתו הרטורית של טבנקין, או בלשונו – 'כוחו להפנט אחרים' – הכריעו את הכף כנגד

שפרינצק (רביעי מימין בשורת היושבים) עם מתנדבים מן 'הפועל הצעיר', תמוז תרע"ח

השקפותיו. בתור המחשה להיפנוזה המלחמתית המהלכת קסם על הכול, סיפר גורדון סיפור אשר שמע משלמה לביא, על בנו, ששאל אותו: 'אבא, מדוע אין מסדרים גדוד של ילדים?', 'למה לך גדוד של ילדים?', תהה האב, והבן ענה: 'אנחנו נהרוג ילדים תורכים!'.⁷⁵

גורדון שב והתייצב נגד ההתנדבות בוועידת 'הפועל הצעיר' ביפו, שהתקיימה בין ה-29 בנובמבר ל-4 בדצמבר 1918. אז כבר חזר שפרינצק לגלם את דמות המפגש ותפס את עמדת האמצע

המסורתית שלו במפלגה. עתה לא דובר עוד בוויכוח פוליטי קונקרטי אלא בעימות רעיוני, שלא חייב נקיטת מהלכים ממשיים. שוחט, שנרשם כמתנדב, ויתר על ההצטרפות בפועל לגדוד, וברכות

74 פרוטוקול כינוס הפועלים (לעיל, הערה 71).
75 גורדון (לעיל, הערה 67), עמ' 401-402.

במפתח העמודים:
מתנדבים ומלוויהם
בירושלים
ובתל-אביב

הזמן נימק זאת בכך שהארץ כבר נכבשה בידי הבריטים.⁷⁶ אולם נימוק זה היה נכון גם בשעה שנרשם כמועמד לגיוס. נראה שיותר משחפץ בהליכה לצבא, נועד הצעד הסמלי שעשה להביע את אי שביעות רצונו מהעמדה שנקט 'הפועל הצעיר' ביהודה נגד הגיוס. השאלה אם יחסי הכוחות ב'הפועל הצעיר' היו נשארם בעינם אילו התאפשר לחברי המפלגה בגליל להשתתף בזמן אמת בוויכוח שהתנהל על ההתנדבות ביהודה, נותרת פתוחה.

בשחזרו את התקופה ייחס כצנלסון לגורדון גישה פציפיסטית. אבל גורדון עצמו כפר בכך. 'אין אני טולסטואי!', הכריז באוזני ברנר.⁷⁷ ואמנם בוועידת 'הפועל הצעיר' שהתקיימה עם תום מלחמת העולם, שבה חזר על השקפתו העקרונית נגד ההתנדבות, אמר גורדון: 'לו ארץ-ישראל היתה כבר שלנו ובאים לחמסה ממנו כי אז אינני יודע אם אני לא הייתי הולך גם למלחמת מצוה כזו'.⁷⁸ כצנלסון עסק באריכות יחסית בגישתו של גורדון להתנדבות, ולעומת זאת התעלם לחלוטין –

76 פרוטוקול ועידת 'הפועל הצעיר' ביפו, כ"ה בכסלו – א' בטבת תרע"ט (29 בנובמבר – 4 בדצמבר 1918), אה"ע, IV-402-1-7; שפירא (לעיל, הערה 7), עמ' 179-180, 224-225.

77 י"ח ברנר, 'שרידי שיחות נושנות', הנ"ל, כתבים, ד, [חמ"ד] תשמ"ה, עמ' 1460; כצנלסון, כתבים (לעיל, הערה 66), עמ' 204.

78 דברי גורדון בוועידת 'הפועל הצעיר' ביפו, 29 בנובמבר – 4 בדצמבר 1918, אה"ע, IV-104-123-18. ראו גם: שפירא (לעיל, הערה 7), עמ' 177-180.

בשני מחזורי הרצאותיו על תולדות תנועת העבודה – מיחסו של ברנר לנושא זה.⁷⁹ ברנר נמנע מלהתבטא בנושא במהלך הפולמוס ביהודה ובגליל. אמנם הוא כתב מאמר השולל את ההתנדבות, שנועד לפרסום ב'הארץ והעבודה', אך חזר בו ודרש שכתב-היד יוחזר לו.⁸⁰ רמז לגישתו מצוי בדברים שכתב עם הכיבוש הבריטי אבל בטרם החל פולמוס ההתנדבות – הוא קרא לטיפוח רוח האיכרות 'השוקטה, הצנועה, המסתפקת במה שנחויץ לחיים באמת', כדרך היחידה לתחיית העם בארצו.⁸¹ הביטוי הפומבי הראשון לגישתו בנושא ההתנדבות מצוי במאמר שכתב לרגל שובו של עורך 'הפועל הצעיר', אהרנוביץ, מגלותו במצרים, באפריל 1919, מאמר שבו הביע תמיכה בדברים שכתב הלה בחוברת 'בנכר'. אהרנוביץ תקף בחיבורו את ההתלהבות היהודית להתנדב לצבא, התלהבות שניזונה מהרצון להצטייר בעיני העמים שבתוכם הם יושבים כאדוקים 'יותר מהאפיפיור', וכן מהאמונה העיוורת בקץ הימים ומהציפייה לגאולה העומדת לכאורה בשער.⁸²

79 כצנלסון, העלייה השנייה (לעיל, הערה 66), עמ' 118-124; הנ"ל, כתבים (לעיל, הערה 66).

80 דברי שפרינצק בוועידת 'הפועל הצעיר' ביפו (לעיל, הערה 76); שפירא (לעיל, הערה 4), עמ' 138.

81 ברייזנברג 'ני"ח ברנר', 'מפנקס (לרגל הכניסה)', ד' בכסלו תרע"ח (19 בנובמבר 1917), הארץ והעבודה, ניסן תרע"ח, עמ' 14-15.

82 'אהרנוביץ', 'הערות והארות', הנ"ל, בנכר, אלכסנדריה תרע"ח, עמ' 25; ב"י 'ני"ח ברנר', 'משדה הספרות', הפועל הצעיר, 14 באפריל 1919. בעיוננו של ברנר נותרו דברים שכתב על עמדות ינאית ויבנאלי, והדברים פורסמו בקובץ

ברנר שלל את הגיוס גם כשדובר על השלב השני של ההתנדבות, בעקבות כיבוש הגליל. הוא אף חפץ להפיץ בקרב הצעירים דברים ברוח זו שכתב הסופר אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ (אז"ר). אבל אז"ר ויתר על הפצת עמדתו ברבים לנוכח ההתלהבות המופגנת של הפועלים להתגייס.⁸³ גישה זו היא שהכתיבה ככל הנראה גם את דפוס פעולתו הפומבית של ברנר בעניין הגיוס. בשיחה שקיים עם גורדון בשלהי 1918 ציין ברנר כי לא היה מרהיב עוז בנפשו להרהר אחר אנשים שעזבו הכול והלכו למסור את נפשם בעד עמם וארצם.⁸⁴ ייתכן שזו הסיבה גם לגניזת רשימתו בדבר ההתנדבות. משיחתם של ברנר וגורדון עולה כי קרבת הדעות ששררה ביניהם בעניין ההתנדבות מקורה היה בחרדתם המשותפת מפני הדיבורים על אודות ציונות משיחית. ההיתפסות להלכי רוח משיחיים מקצרי דרך ניוונה מהצהרת בלפור ומהכיבוש הבריטי של הארץ. בד בבד נחשפה בחוגי הפועלים נכונות כמעט גורפת להשיל מעליהם באחת את ההתמודדות עם תלאות הקיום ולהשתמט מהתמדה במלאכה נטולת הזוהר וההוד של העבודה קשת היום, כדי להצטייר כ'ורשי יהודה המכבי'.⁸⁵ ראיית הגדוד כ'אות האחרון והמובהק להתקרבות הקץ' ותיאור כל מתנדב כמגשים את 'רעיון המשיח', זכו לתהודה רבתי בחוגי תומכי הגיוס. נראה כי יותר משנרתעו גורדון וברנר, ההוגים ומורי הדור של מחנה הפועלים, מן הקביעה ש'החזית היותר קשה איננה כבר ה"מעדר" – אלא הקרב', נחרדו מהמשפט שבא בעקבות זאת: 'אצלנו אין ספקות ופקוקים – רוח אלהים מהלכת בינינו'.⁸⁶

ה. השלכות פולמוס ההתנדבות

הגיוס לצבא גילם נכונות מעשית להשתמש בכוח. שילובו המודגש של הגורם הצבאי במכלול השקפות הפועלים באשר לאופני הגשמת הציונות חולל זעזוע רגשי ורעיוני בקרב תומכי הגיוס ושולליו כאחד. הטלטלה שאחזה בציבור הפועלים לא נווטה בידי מורי הדור המוערכים, גורדון וברנר, במצפן ערכי ובתמרוקים מוסריים, אולי מפני שלא היה בהם צורך, לפחות באותו שלב. בדיעבד התברר כי החששות שהסעירו את נפשם של ה'נשארים' מפני זניחת דרך העבודה והחדרת נימות מיליטריסטיות לחזון הציוני, היו מוגזמים. בה במידה נמוגו במהרה התקוות שפיעמו בקרב ה'הולכים', כי ייטלו בגופם חלק ב'שחרור' הארץ ויבססו את המחויבות הבריטית לסייע בהגשמת הציונות. בלהט המחלוקת השתרכבו דיבורים על אודות ימי המשיח הקרבים וקדושת הדם שיישפך למענם. אין להפריז במשקלם הסגולי ארוך הטווח של ביטויים אלה. בראייה היסטורית ראוי אף להמעיט בערכו של הטון הפציפיסטי

⁸³ 'על הסף' (לעיל, הערה 5) בצירוף הערה: 'בצד זה עוד לא הגיעה השעה לנגוע כראוי, ועוד חזון למועד'. ראו: ברנר (לעיל, הערה 77), עמ' 1490.

⁸⁴ אז"ר רבינוביץ, 'הגדוד העברי הראשון', א' צפרוני, אז"ר רבינוביץ וד' שמעונוביץ (עורכים), ספר השנה של ארץ-ישראל, שנה שנייה ושלישית (תרפ"ד-תרפ"ה), תל-אביב תרפ"ו, עמ' 408.

⁸⁵ ברנר (לעיל, הערה 77), עמ' 1456-1463, 1859.

⁸⁶ שם.

⁸⁶ הציטטה הראשונה היא מדברי יבנאלי בנעילת ועידת המתנדבים הראשונה בא"י, 15-16 בפברואר 1918 (לעיל, הערה 5), עמ' 14; הציטטה השנייה היא מדברי סמילנסקי באותו כינוס, שם, עמ' 99. עוד על הלכי הרוח המשיחיים שרווחו בחוגי המתנדבים ראו: גורני (לעיל, הערה 7), עמ' 18-20.

שחלחל לטיעוניהם של שוללי ההתנדבות. להוציא בנימין מונטר (שנהרג מאוחר יותר בתל-חי לצד טרומפלדור) ונתן חפשי, לא היו חברים בגופים הפוליטיים המרכזיים של 'הפועל הצעיר' שדגלו בפציפוזם. מכאן שאין ממש בייחוס גוון פציפיסטי להשקפות שהביעו חברי 'הפועל הצעיר' דאז בתקופות קודמות ומאוחרות יותר בהשראת פולמוס ההתנדבות.⁸⁷ הדם, הנימה המשיחית והפציפוזם נותרו במועד רק בשולי המסד הערכי שממנו ניזונו החינוך הרעיוני והעמדות הפוליטיות שעתידים היו לפרנס אקטיוויסטים ומתונים במפא"י, גם אם נסיבות חולפות וצורכי שעה גרמו להבלטתם מדי פעם.

בקול קורא שהפיץ 'הפועל הצעיר' ב-18 באוקטובר, בעת כינוס ועידת פועלי הגליל בכנירת שדנה בנושא ההתנדבות, נקבע כי הארץ שוחררה 'כאגדת פלאים [...] בלי שאון מלחמה, בלי שפרכת-דם [...] ובלי חבלי משיח'.⁸⁸ אולם כידוע הייתה מלחמה, דם נשפך ולא חסרו גם דיבורים על ימי המשיח המתדפקים. ב'הפועל הצעיר' לא טרחו להצניע את סיפוקם משהתברר כי המתנדבים לגדודים נותרו מבחינה צבאית חסרי מעש.⁸⁹ נחום טברסקי כתב בהקשר זה כי אף ש'ההיסטוריה תדע בעתיד להעריך את חזיון ההתנדבות', הרי 'צחוק מר שחק אתנו הגורל' – המלחמה נגמרה מהר מדי, 'בכיבוש של שלום אשר לפני המלחמה היו קורבנותינו בארץ יותר מרובים ואין צורך לומר שיותר חשובים מאשר בכיבוש הצבאי הנוכחי, ולא נוספה לנו ההכרה הפנימית כי הנה בדמנו רכשנו לנו הפעם את ארצנו'.⁹⁰ הטענה בדבר קניין הארץ בדם, שהייתה אולי החזקה ביותר במכלול הנימוקים של מצדדי הגיוס, התבררה. בחלוף כמה שנים כתב סמילנסקי, הדמות הידועה ביותר ביישוב שצידדה בהתנדבות בשעתה: 'הגדוד היה האמצעי היחיד לשנות קצת את פני המציאות האכזרית בא"י לטובתנו, ולמרות כל זאת נופץ המפעל הגדול במציאות בלתי מתאימה ויהי כלא היה'. העם העברי לא נתן ל'בוטינסקי חיילים ולווייצמן כסף, קבע סמילנסקי. לדבריו מי ש'זרעו את הגרעינים בקרקע העם' היו אחד העם תחילה ו'הפועל הצעיר' אחריו. מסקנתו – 'לא בחיל ולא בכוח כי אם בעבודה'⁹¹ – הכילה הודאה בדיעבד כי עמדת ה'נשאים' לא בטעות היה יסודה.

הבריטים השלימו את כיבוש ארץ-ישראל במחצית השנייה של ספטמבר. וייצמן יצא בדרכו חזרה ללונדון ימים אחדים קודם לכן. לרגל סיום ביקורו נערכה לכבודו אספת פרדה בבית הספר לבנות

87 האספה הכללית של הפועלים הנשאים (לעיל, הערה 1), עמ' 97-98. בן-גוריון, שכלל לא היה בארץ באותה עת, הוא שכתב לימים ביוזכרוניו כי 'הפועל הצעיר' התנגד להתנדבות מטעמים פציפיסטיים. ראו: צחור (לעיל, הערה 29), עמ' 36. גרסה זו חלחה גם אל המחקר ההיסטורי. סלוצקי טען כי אחד משני הנימוקים העיקריים של שוללי ההתנדבות ב'הפועל הצעיר' היה מוסר-פציפיסטי, אך בפועל הסתמך רק על דברים שכתב גורדון בנדון, ושלא פורסמו כלל בעת הפולמוס. ראו: סלוצקי (לעיל, הערה 8), עמ' 262. שפר גרס כי "הקבוצה היפואית" נוסדה על-ידי כמה ממקורבי "השומר" והפועל-הצעיר אשר זנחו את הפציפוזם בצוק העיתים" (ג' שפר, 'הופעת "אצולת השירות"', הציונות, ח [תשמ"ג], עמ' 169). אביזוהר כתב על אנשי 'הפועל הצעיר' שהתנגדו לכן-גוריון בדיוני מועצת מפא"י באפריל 1939, ש'אפשר לומר עליהם, כי היתה להם רתיעה-שבאופי מהציונות הלוחמת' (מ' אביזוהר, הציונות הלוחמת, קריית שדה-בוקר תשמ"ו, עמ' 42). לעומתם ראו: גורני (לעיל, הערה 7), עמ' 21.

88 סניף השומרון של מפלגת 'הפועל הצעיר', 'אל הצבור בשומרון!', י"ב בחשוון תרע"ט (18 באוקטובר 1918), אה"ע, IV-104-123-18; שפירא (לעיל, הערה 7), עמ' 176.

89 גולומב הודה בוועידת 'אחדות העבודה' כי רעיון הגדוד הכזיב'. ראו: גולומב (לעיל, הערה 6), עמ' 171.

90 נ"ט [נ' טברסקי], 'שאלות חינוך', הפועל הצעיר, 29 באוגוסט 1919.

91 מ' סמילנסקי, 'שאלותינו', הפועל הצעיר, 24 ביוני 1925.

ביפו. שפרינצק, שהיה הנואם האחרון בכינוס, קרא לווייצמן להציב את הפעולה למען 'מגילת העבודה' בראש מעייניו, ווייצמן התחייב שיפעל ליצירת מקורות תעסוקה ומקומות עבודה חדשים.⁹² כמה עקרונות יסוד נקבעו כתוצאה מפולמוס ההתנדבות: ראשית, אין הסכמה בקרב הפועלים בנושא השימוש בכוח גם אם הם שותפים במסגרת פוליטית אחת. שנית, סוגיית האלימות מטילה אמנם צל מעיק של פילוג אך אין היא זרז לשבר ארגוני. שלישית, קיימת זיקה הדדית בין שימוש בכוח כלפי פנים לבין שימוש בכוח כלפי חוץ. עקרונות אלה היו לתבניות יסוד במחלוקות שניטשו בתנועת העבודה מאוחר יותר.⁹³

פולמוס ההתנדבות לא גרם קרע בלתי ניתן לאיחוי בקרב הפועלים, שכן הגורל המשותף והכורח להתמודד עם דאגות עלייה ועבודה ברמה הקיומית הבסיסית היו בעלי חיוניות רבה יותר. הוויכוח לא הוביל לשידוד מערכות ארגוני מתוקף תכניו, אך יצר פתח למפגש שכתוצאה ממנו נולדה 'אחדות העבודה', וב'הפועל הצעיר' תרם לחיזוק מתנגדי איחוד מפלגות הפועלים. עם תום המלחמה נאלמו חיבוטי הנפש האישיים של היחיד המתלבט בשאלת הגיוס. הדי הזעזועים הפנימיים במפלגות שקטו, ובתודעה הציבורית נחרטה ההכרעה המפלגתית. בזיכרון הקולקטיבי הופנם כי 'פועלי ציון' (ובהמשך 'אחדות העבודה') דגלו באקטיוויזם, ואילו המתונים ב'הפועל הצעיר' העדיפו את 'השמירה על הקיים'. בשתי המפלגות טיפחו את מורשת המחלוקת ביניהן בסוגיית ההתנדבות, והיא הוצגה כביטוי להבדלי מזג יסודיים בין חבריהן.⁹⁴ לימים, בעת הפולמוס על תכנית החלוקה בשנת 1937, פירש טבנקין לשומעיו הצעירים את ההבדל בין שתי הגישות כהבדל בין 'מאכסמיליום ומינימיליום ציוני'.⁹⁵ פירוש זה טשטש את העובדה שבפועל עמדו זו מול זו שתי השקפות שחתרו לקדם את יעדי הציונות בדרכים שונות. בדין השתקעה בתודעת בני הדור וגם במחקר ההיסטורי ההכרה כי האקטיוויזם המדיני אשר טיפח את אפשרות השימוש בכוח ונספג בנימה משיחית, הוא זה שגבר במחלוקת שהתנהלה במחנה הפועלים. מבכרי האקטיוויזם החלוצי נדמו כמחטיאים את תביעות השעה.⁹⁶

הוויכוח הסמוי מהעין בסוגיית ההתנדבות עסק ביחסי יהודים-ערבים. ההתקרבות לבריטים באמצעות הקמת הגדוד העברי נועדה גם להגדיל את הסיכוי לזכות ביתרון על הערבים בתחרות לרכישת אהדת הכובש החדש של הארץ, כדברי סברדלוב במועצת 'הפועל הצעיר' בפברואר 1918 שהובאו לעיל. תומכי הגיוס הדגישו במהלך הפולמוס בעיקר את נימוק ההשתתפות בשחרור הארץ, אבל הם גם טענו שהגדוד מרגיל את הערבים לשליטה יהודית עתידית בארץ, משכין בקרבם פחד ומונע מהם לפגוע ביהודים. שמואל יבנאלי הבהיר בלי כחל וסרק כי לנוכח כוח צבאי יהודי שינוע בהרי השומרון ובגליל, בערכות הירדן, בגלעד, בבשן ובחורן, 'העם היושב בארץ יכיר בתביעותינו ובכחנו למראית עיניו ולעין השמש, והכרה הזאת תשאר גם לימים הבאים, תעבור דרך צנורות האגדה

92 'מכתבים אל החברים: המכתב הרביעי' (לעיל, הערה 64).

93 'מכתבים אל החברים: המכתב הרביעי' (לעיל, הערה 64); שפירא (לעיל, הערה 7), עמ' 173-174.

94 א' מרגלית, תנועת הנוער גורדוניה: רעיון ואורח חיים, תל-אביב תשמ"ו, עמ' 204-206.

95 י' טבנקין, 'תנועת ההתנדבות בימי מלחמת העולם הראשונה' (דברים בסמינר הקיבוץ המאוחד בעין חרוד בקיץ 1937), שורשים, ד (תשמ"ה), עמ' 13; צחור (לעיל, הערה 29), עמ' 37-38.

96 ראו: גורני (לעיל, הערה 7), עמ' 20-21.

מסדר בגדוד העברי
(צילום: יי בר-דוב)

ותקבע במחות התושבים לדורות'.⁹⁷ בנימוק זה בזכות קיומו של הגדוד ניכר עירוב של משאלות לב וממשות הטעונה הוכחה.

לא נשתמרה שום התייחסות מתועדת של שוללי הגיוס מ'הפועל הצעיר' להיבט זה מאותה עת, אך אין להסיק מכך כי הוא נעלם מעיניהם. שפרינצק העיר לאחר מאורעות 1921: 'אנו שמנו לב תמיד לכוח הכביר הזה שמסביבנו [כלומר לערבים], ויזכר נא הפולמוס הידוע בדבר הגדוד, ומה הייתה הארגומנטציה שלנו אז נגד הגדוד'.⁹⁸ תיעוד מפורש יחיד מאותם הימים לזיקה של שלילת ההתנדבות לגורם הערבי יש בידינו מאת מרדכי קושניר מה'בלתי מפלגתיים'. הוא קבע כי 'הפגישה ההיסטורית בינינו ובין השבט הערבי לא בדם יחתך' (ההדגשה במקור),⁹⁹ כלומר אין לתאר את המפגש בין שני העמים כעניין שנגזר גורלו להיקבע באמצעות שימוש בכוח. בתקופה שעד מלחמת העולם הראשונה היו ביישוב לא אחת התנגשויות בחיי יהודים בתקריות מקומיות ביסודן עם ערבים. היערכותו הצבאית המקפת הראשונה של היישוב, במסגרת ההתנדבות לגדוד, קדמה להתנגשויות עם הערבים על רקע מדיני מובהק, שהתחוללו מראשית שנות העשרים ואילך. עוד קודם לכן באה שעת המבחן בתל-חי – התמיכה של 'הפועל הצעיר' בהיאחזות העיקשת במקום ניוונה מההתמודדות עם 'אחדות העבודה',

97 ש' יבנאלי, 'דברי המחיבים', על הסף (לעיל, הערה 5), עמ' 13 (הרברים נאמרו בוועידת המתנדבים שהתקיימה ב-15-16 בפברואר 1918); גולומב (לעיל, הערה 6), עמ' 171, 174-175, 179.

98 פרוטוקול מועצת 'הפועל הצעיר', ב'-ד' באב תרפ"ב (27-29 ביולי 1922), אה"ע, IV-402-1-17.

99 קושניר (לעיל, הערה 36), עמ' 85-86; שפירא (לעיל, הערה 4), עמ' 134-135.

כלקח מפרשת ההתנדבות, שגרמה ליירידה בפופולריות של המפלגה בציבור הפועלים.¹⁰⁰ לכך ראוי לצרף את הממד המנהיגותי. בזמן הוויכוח על ההתנדבות היה כאמור אהרנוביץ גולה במצרים ושוחט נמצא בגליל, ושניהם היו מנותקים ממערכת קבלת ההחלטות. כעת שהה שפרינצק באירופה והיה עסוק בניסיון לכוונן איחוד עם 'צעירי ציון', והיעדרו החליש את עמדת הדוגלים בהימנעות מהתנגשות עם הערבים ב'הפועל הצעיר'. שפרינצק היה מודע לכך. בהשערתו על אודות חללי תל-חי: 'אלה ודאי על קדושת שאיפתנו המדינית נפלו', הוצפן ככל משמעות.¹⁰¹ מובנה הסמוי הוא שלא רק על קיום ההתיישבות וההתרכזות בעבודה – ערכים שהנחו את 'הפועל הצעיר' במהלך המחלוקת על הגיוס לגדוד – נפלו מגני תל-חי, אלא גם בשל הבחירה להעניק עדיפות לקדושת השאיפות המדיניות. אז כבר שינה גם קושניר את טעמו וכתב: 'היהיו עוד מי מאתנו לפזם "רק העבודה היא כל חיינו" [...]. האם לא מקודש שלח-ההגנה כמשך הזרע'.¹⁰²

מאותם הימים החלו ענייני הגנה ומדיניות לתפוס בהדרגה מקום מרכזי בעולם המחשבה והמעשה של מפלגות הפועלים. אין להפחית בערך ובמשקל של הבחירה הרצונית של חלק ניכר מהפועלים, שכדרכם בעניינים אחרים נטו לחפש גילוי אישי וחברתי של משאת נפש היסטורית גם במעשה ההתנדבות. נכונותם להצטרף אל הנוקטים מדיניות של כוח בחיי ציבור, אף שהדבר לא היה בבחינת הכרח הישרדות קיומי, טמנה בחובה חידוש. היה זה אות מבשר לעתיד ורמז להעדפת עמדות פוליטיות בעלות גוון מקסימליסטי בקרבם.¹⁰³ בתודעה ההיסטורית נטמעה העובדה שמרבית הפועלים ביישוב עשויים להעדיף הזדקקות לאמצעים כוחניים אם אלה יתרמו להערכתם להשגת יעדים מדיניים, תוך דחיקת בכורת העבודה והיצירה לפחות לזמן מה.

100 צחור (לעיל, הערה 8), עמ' 40, 49-50.

101 שפרינצק (לעיל, הערה 25), עמ' 185.

102 מ' קושניר, 'הגיגים', הארמה, י-יא (תמוז-אב תר"ף), עמ' 438.

103 ראו: י' קולת, 'ארץ-ישראל במחשבת תנועת העבודה', א' רביצקי (עורך), ארץ-ישראל בהגות היהודית במאה העשרים, ירושלים תשס"ה, עמ' 418.